

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 3

Кафедра педагогіки та психології

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

з навчальної дисципліни **«ПСИХОЛОГІЯ НАСИЛЬСТВА»**
вибіркових компонент
освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти
053 «Психологія»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 21.12.2023 року №11

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 20.12.2023 року № 13

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 21.12.2023 року №11

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології
(протокол від 14.12.2023 року № 20)

Розробники:

Доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцент – Доценко В.В.

Рецензенти:

Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету
Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних
наук, доцент – Ларіонов С.О.

Професорка кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС,
докторка психологічних наук, професорка – Мілорадова Н.Е.

**1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(денна форма навчання)**

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 2							
Тема 1. Загальна характеристика проблеми насильства	14	2	-	2	-	10	залік
Тема № 2. Причини та наслідки насильства	14	2	-	2	-	10	
Тема № 3. Психологічний портрет осіб, які вчиняють насильство та постраждалих від домашнього насильства	22	4	-	4	-	14	
Тема № 4. Попередження і подолання насильства та жорстокого поводження щодо дітей	16	2	-	4	-	10	
Тема № 5. Заходи щодо запобігання насильству	20	4	-	2	-	14	
Тема № 6. Корекція для осіб, які постраждали від насильства в сім'ї, або вчинили насильство в сім'ї	18	4	-	4	-	10	
Тема № 7. Психосоціальний супровід осіб з досвідом гендерно обумовленого насильства під час військових дій	16	2	-	2	-	12	
Всього:	120	20	-	20	-	80	залік

**2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(заочна форма навчання)**

Не передбачено

3. Методичні вказівки до практичних занять

Тема № 1. Загальна характеристика проблеми насильства

Практичне заняття: Загальна характеристика проблеми насильства

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; розвивати компетентності здобувачів щодо культурно-історичних та соціально-психологічних засад домашнього насильства, масштабів проблеми домашнього насильства; формування нетерпимого ставлення до домашнього насильства як до порушення прав людини; корекція упереджень щодо явища домашнього насильства.

Кількість годин – 2 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Види домашнього насильства та їх класифікація
2. Основні теорії насильства.
3. Ознаки домашнього насильства.
4. Міфи і стереотипи, що сприяють приховуванню фактів домашнього насильства, та засоби їх подолання.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна:

1. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. – 208 с.
2. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія: колективна монографія / Авт. кол. Бандурка І. О. , Федоренко О. І. , Мілорадова Н.Е, Джагунов Г.В. ., Харченко С.В, Доценко В.В., Макарова О.П., Бойко С.М., Медведєва О.В., Червоний П.Д. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2023. 486 с.
3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д. В. Швеця ; [Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

Допоміжна:

1. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству [Монографія] / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, В. В. Муранова та ін. / за заг. ред. А. О. Галай. – К. : КНТ, 2014. – 160 с.
2. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України /Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброра Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. – 246с.
3. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С.В. Альошкін, О.В, Даценко, К.Л. Бугайчук, Т.М.

Малиновська, К.Ю., Шеремет. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93с.
 4. Юсупов, В.В., Брижик В.О., Корж Є.М. Психологічні засади протидії насильству в сім'ї : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. - 45 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФОП Макаренко, 2014. – 360 с. – Режим доступу : <https://www.twirpx.com/file/1599759/>
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Довідник для членів парламенту. Київ : К.І.С., 2014. 101 с. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>

План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття.
 Рапорт здобувачів про готовність до заняття
 Постановка мети і завдань заняття.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Види домашнього насильства та їх класифікація ***Мозковий штурм «Асоціації на слово «Насильство»***

На першому етапі виконання вправи викладач на великому аркуші фліпчарту пише чорним фломастером великими літерами слово «НАСИЛЬСТВО» і пропонує учасникам висловити свої асоціації, які виникають у них щодо цього слова:

«Сьогодні ми з вами говоримо про насильство, і я пропоную вам висловити свої асоціації, пов'язані з цим словом».

Викладач фіксує вислови здобувачів.

На другому етапі виконання вправи учасникам пропонуються до обговорення такі питання:

- Чи важко було знайти відповідну асоціацію?
- Чи пов'язані якісь із цих асоціацій із вашим власним досвідом?
- Де найчастіше можна зустрітися із ситуацією насильства?
- Наскільки поширеним є насильство в сім'ї? Що цьому сприяє?

Вправа «Дерево насильства»

Викладач об'єднує здобувачів у 4 групи та роздає кожній групі завдання:

- Фізичне (група 1);
- Психологічне (2 група);
- Економічне (3 група);
- Сексуальне (4 група).

Учасники протягом 15 хв. мають зобразити на аркуші паперу дерево, стовбур якого підписують тією формою домашнього насильства, яке аналізує група, а плоди – проявами даної форми домашнього насильства (наприклад, економічна форма домашнього насильства відповідно до п.4 ст.1 Закону має наступні прояви: умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру).

Після завершення роботи в групах, кожна із груп протягом 3 хв. презентує результати роботи в групі.

Представники інших груп та викладач можуть надавати коментарі та ставити питання.

2. Основні теорії насильства.

Вправа «Теорії насильства»

Здобувачі об'єднуються у три групи і розкривають зміст трьох теорій насильства. Кожна група презентує результати своєї роботи.

1. Соціально-історична або соціокультурна.

Домінантна позиція чоловіків у суспільних відносинах, патріархальні культурні норми, що провокують насильство.

Таким чином, причини насильства переносяться у соціокультурну площину, сферу суперечностей суспільної свідомості з питань взаємин чоловіка і дружини та поглядів на їхні ролі в сім'ї.

2. Системно-сімейна.

За цією теорією наголос ставиться на походження та форми конфлікту, вивчаються особливості взаємодії, динаміка спілкування, процеси вирішення суперечностей у сім'ях; насильство в такому разі розглядається як дисфункція всієї системи, а не просто як наслідок індивідуальної психопатології одного з членів сім'ї.

Вчені виокремлюють такі чинники, що детермінують насильство: бажання самоствердитися за рахунок інших або використати когось для отримання певних вигод, пошук чи підтвердження соціальної ідентичності, «добрі» наміри «навчити розуму», «наставити на шлях істинний», емоційний стан.

3. Індивідуально-психологічна.

Основна увага приділяється діагностиці генетичних та біологічних аномалій, що виявляються в порушенні фізичного (наприклад, сексуальні та інші розлади) та психічного здоров'я (захворювання нервової системи, депресивні стани, перенесені в дитинстві психологічні травми), зловживанні алкоголем та пристрасті до наркотиків, аморальних вчинках.

Запитання для обговорення:

1. Чи існують в нашому суспільстві матріархальні культурні норми, що провокують насильство?

2. Які причини самоствердитися за рахунок інших або використати когось для отримання певної вигоди?

3. Яким чином кривдник намагається вирішити особисті проблеми?

Таким чином, на жаль, ми стикаємося зі «змовою мовчання» та прихованим осудом потерпілих від насильства в сім'ї. Така позиція хибна. Ніхто, ніколи і ні за яких обставин не має стати жертвою домашнього насильства, бо насильство – це злочин.

3. Ознаки домашнього насильства.

Вправа «Чи це насильство?»

Для виконання вправи за допомогою скотчу чи крейди на підлозі проводиться лінія, яка ділить кімнату навпіл. Вона може бути і уявною, головне, щоб учасники домовилися: якщо хтось відповідатиме на поставлене викладачем запитання «так», то має стати з лівого боку від лінії, якщо «ні» – з правого боку. Якщо особа не визначилася, та вона залишається по центру.

Викладач пропонує учасникам розглянути типові ситуації та дати відповіді на питання: *Чи можна вважати насильством, якщо:*

- Чоловік не розмовляє з дружиною місяцями чи роками?
- Жінка називає чоловіка кожного дня ні на що не здатним через те, що він недостатньо заробляє?
- Чоловік забороняє жінці працювати, обіцяючи їй забезпечувати?
- Жінка пропонує чоловіку взяти на себе певні обов'язки по господарству?
- Чоловік насміхається над віруваннями чи переконаннями жінки?
- Батько ігнорує сина чи дочку, ніколи з ними не розмовляє?
- Батько кожного дня змушує дитину ходити до школи.
- Батько кожного дня змушує дитину займатися музикою всупереч її бажанню?
- Чоловік лише сам купує одяг дружині та регламентує, куди і що вдягати?
- Кожного дня батько називає сина дурнем чи телепнем?
- Батьки забороняють дитині вільно пересуватися, зустрічатися з друзями?
- Батьки на кілька годин ставлять дитину на коліна на гречку?
- Чоловік контролює витрати дружини, вимагає чеки за покупки?
- Чоловік змушує дружину до близькості, не дослухаючись до її заперечень?
- Дружина контролює повідомлення та електронну пошту чоловіка?
- Чоловік обмежує спілкування дружини з її рідними?
- Чоловік заграє до інших жінок у присутності дружини та постійно розповідає про своє спілкування з іншими жінками?
- Жінка не дозволяє чоловіку спілкуватися з колишніми друзями?

Після кожного запитання, коли здобувачі відповідно до своїх тверджень займуть місця, викладач пропонує кожній групі (це можуть бути добровольці від групи) пояснити своє рішення.

Озвучена мотивація не обговорюється, тренер відразу переходить до наступного питання.

Після відповіді на останнє питання вправи тренер підводить підсумки

та надає учасникам додаткову інформацію:

Далі викладач звертається до здобувачів з пропозицією подумати над питанням «Чи були присутні наведені вище ознаки насильства в тих ситуаціях, коли вони відповіли «Так» на питання та поділитися враженнями від виконання вправи.

Питання для обговорення:

- Чи була корисною ця вправа?
- Чи легко було визначити ситуацію насильства?

Презентація «Ознаки фізичного, економічного, сексуального та психологічного характеру» - закріплення навчального матеріалу.

4. Міфи і стереотипи, що сприяють приховуванню фактів домашнього насильства, та засоби їх подолання.

Вправа «Міфи і факти».

На першому етапі вправи викладач об'єднує групу у п'ять-шість команд. Кожна команда отримує два набори карток: з описом міфів та стереотипів та його спростуванням. Здобувачам надається 10 хвилин для обговорення.

Потім викладач пропонує представникам кожної команди пояснити по черзі сутність одного із міфів.

1. Жінки провокують насильство і заслуговують його.

Факт: Це дуже поширене переконання свідчить про те, що проблема насильства щодо жінок – соціальна. Вона закорінена в гендерних стереотипах, що з дитинства прищеплюються людям. Жодна людина не заслуговує на побиття, але насправді кривдник завжди знайде виправдання своїм діям, незалежно від того, як поводитися жертва.

2. Жінки, які піддаються насильству, завжди можуть піти від кривдника.

Факт: У суспільстві, де жінкам запропоновано з культурної точки зору вірити в те, що любов і шлюб є для них самореалізацією, часто вважається, що вони мають право і волю піти з дому, коли насильство стає дуже серйозним. У справжньому житті існує дуже багато перешкод для жінок на цьому шляху.

3. Людина, яка одного разу зазнала насильства, назавжди стає жертвою.

Факт: Пройшовши консультування у фахівців, жінка може повернутися до нормального життя, якщо цикл насильства розірваний, і жінка не перебуває в ситуації насильства та небезпеки.

4. Один раз ударивши, людина не може зупинитися.

Факт: Якщо теорія психологічно набутої насильницької поведінки правильна, то кривдників можна навчити неагресивній поведінці.

5. Чоловіки-кривдники поведуться агресивно і грубо у стосунках з усіма.

Факт: Більшість із них здатні контролювати свою поведінку і розуміти, де і стосовно кого можна виявляти агресивні емоції.

6. Ті, хто б'ють, не є люблячими чоловіками чи партнерами.

Факт: Вони використовують любов для того, щоб утримати жінку в рамках насильницьких відносин.

7. Кривдники, які застосовують насильство, психічно нездорові.

Факт: Ці чоловіки часто ведуть нормальний спосіб життя, за винятком тих моментів, коли дозволяють собі спалахи агресивної поведінки. Соціальний статус таких чоловіків може бути досить високим, вони можуть обіймати керівні посади, вести активне соціальне життя, бути успішними в бізнесі.

8. Чоловіки, які вдаються до насильства, є невдахами і не можуть подолати проблеми в житті.

Факт: Стан стресу рано чи пізно переживають усі люди, але не всі піддаються насильству інших людей.

9. Кривдники просто не в змозі контролювати свою злість та агресію.

Факт: Більшість із кривдників здатні контролювати свою поведінку і розуміють, де і стосовно кого можна виявляти агресивні емоції. Так, кривдники, як правило, не вдаються до насильства при виникненні суперечок з більш сильними особами, або ж щодо керівників. Вони дозволяють собі проявляти насильство по відношенню до тих, хто більш слабший, або тих, хто залежить від них, тим самим самостверджуючись.

10. Чоловіки, які б'ють дружин, б'ють також і дітей.

Факт: Це трапляється приблизно в третині родин.

11. Чоловік припинить насильство, «коли ми одружимося».

Факт: Жінки думають, що чоловіки припинять контролювати їх, якщо вони одружаться. Передбачається, що, отримавши своє, він повинен заспокоїтися і повірити, що вона його любить, бо шлюб є найвищим доказом любові. Але проблема в тому, що влади не буває багато, і цикл насильства продовжується.

12. Дітям потрібен їхній батько, навіть якщо він агресивний – «залишаюся тільки через дітей».

Факт: Без сумніву, в ідеалі діти мають потребу в матері та батькові. Проте діти, які живуть в умовах насильства в родині, самі можуть просити матір утекти від батька, аби врятуватися від насильства. Діти, які зазнають насильства або бачать домашнє насильство, страждають набагато більше за тих, хто зростає з одним із люблячих батьків у гармонійних стосунках та родинному спокої.

13. Домашні сварки, рукоприкладства і бійки характерні для неосвічених і бідних людей. У родинах із вищим рівнем достатку такі події трапляються рідше.

Факт: Насильство в родині не обмежується визначеними групами населення. Це відбувається в усіх соціальних групах, незалежно від рівня доходів.

14. Сварки між чоловіками і дружинами існували завжди. Це природно і не може мати серйозних наслідків.

Факт: Сварки і конфлікти справді можуть спостерігатися в різних сферах стосунків. Прикметною рисою насильства є серйозність, циклічність,

інтенсивність і наслідки.

15. Ляпас ніколи не ранив серйозно.

Факт: Насильство відрізняється циклічністю і поступовим посиленням актів насильства. Це може починатися просто з критики, переходячи до принижень, ізоляції, ляпасу, удару, регулярних побоїв, а іноді має летальний фінал.

16. Причиною насильства є алкоголь.

Факт: Уживання алкоголю знижує здатність контролювати поведінку, але серед кривдників багато чоловіків, які не вживають тютюну чи алкоголь. Деякі, пройшовши лікування від алкоголізму, продовжували бути агресивними і жорстокими щодо близької людини. Алкоголізм чи вживання алкогольних напоїв не може виправдати насильство.

17. Насильство в родині – нове явище, породжене сучасними економічними і суспільними змінами, темпом життя та стресами.

Факт: Звичай бити дружину так само старий, як і сам шлюб. У найдавніші часи, за свідченнями, які дійшли до нас, існував закон, який відкрито заохочував і санкціонував звичай бити дружину.

18. Домашнє насильство існує тільки в «неблагополучних» сім'ях.

Факт: Домашнє насильство не має ні соціальних, ні національних меж. Найчастіше основою домашнього насильства є бажання одного члена сім'ї контролювати іншого.

Запитання для обговорення:

Які ще відомі вам упередження щодо домашнього насильства?

Як ви вважаєте: які міфи найбільш поширені у нашому суспільстві?

Які фактори можуть вплинути на зміну упереджених поглядів громадян щодо постраждалої особи та кривдника?

Яким чином упередження щодо домашнього насильства можуть впливати на діяльність працівників поліції? А інших фахівців, залучених до цієї проблеми?

Які усталені погляди на роль чоловіка та жінки впливають на формування у працівників поліції таких упереджень?

В кінці обговорення викладач підбиває підсумки: «Міфи та стереотипи – це поширені хибні уявлення, які заважають працівникам поліції у здійсненні діяльності у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Важливо усвідомлювати помилковість таких тверджень та сприяти їх руйнуванню».

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

Домашнє насильство, як порушення прав і законних інтересів людини та громадянина, є одним з проявів порушення прав і законних інтересів людини та громадянина в суспільстві. А тому, насильство в родині становить велику суспільну небезпеку.

Тема № 2. Причини та наслідки домашнього насильства

Практичне заняття: Причини та наслідки домашнього насильства

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості знань про причини і наслідки домашнього насильства; познакомити учасників з психологічними особливостями перебігу насильства; сформуванати розуміння серйозності наслідків домашнього насильства для особи та суспільства в цілому.

Кількість годин – 2 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Причини, що призводять до домашнього насильства.
2. Цикл насильства.
3. Оцінка ризиків виникнення насильства в сім'ї.
4. Наслідки домашнього насильства.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна:

1. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. – 208 с.

2. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія: колективна монографія / Авт. кол. Бандурка І. О., Федоренко О. І., Мілорадова Н.Е, Джагупов Г.В., Харченко С.В, Доценко В.В., Макарова О.П., Бойко С.М., Медведєва О.В., Червоний П.Д. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2023. 486 с.

Допоміжна:

1. Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції [Текст]: метод. рек. / [В.Л. Костюк, Н.В. Федоровська, М.В. Пашковська]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с.

2. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 1 / В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальнової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 515 с.

3. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 2 (спеціалізована) / В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальнової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 499 с.

4. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С.В. Альошкін, О.В. Даценко, К.Л. Бугайчук, Т.М. Малиновська, К.Ю. Шеремет. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93с.

5. Юсупов, В.В., Брижик В.О., Корж Є.М. Психологічні засади протидії насильству в сім'ї : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. - 45 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФОП Макаренко, 2014. – 360 с. – Режим доступу : <https://www.twirpx.com/file/1599759/>
2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Довідник для членів парламенту. Київ : К.І.С., 2014. 101 с. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Рапорт здобувачів про готовність до заняття

Постановка мети і завдань заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Причини, що призводять до домашнього насильства.

Вправа «Айсберг».

Обговорюючи проблему насильства в сім'ї, можна побачити, що вона залежить від багатьох причин. Є причини насильства, що лежать на поверхні, наприклад, сварки, конфлікти. А є причини, що приховані значно глибше, але на виникнення ситуацій насильства впливають не менше, а, часто, навіть породжують ті ж самі конфлікти та сварки, що лежать на поверхні. Саме тому, для аналізу витоків домашнього насильства ми підготували малюнок «Айсберг». Як відомо, невелика частина айсберга видніється над водою, а інша, значно небезпечніша та більша, захована під водою.

Викладач роздає всім здобувачам невеличкі аркуші паперу (стікери) та пропонує написати на них три причини виникнення насильства в сім'ї. Після виконання завдання, викладач пропонує кожному здобувачу підійти до малюнку, озвучити написане та прикріпити аркуші зі вказаними причинами у відповідному місці (на видимій чи підводній частині айсбергу).

Питання для обговорення:

- У якій частині айсбергу виявилось більше складових? Чому?
- Як ви розумієте невидимі частини айсберга? Наскільки вони важливі?
- Що є основою для виникнення насильства в сім'ї?
- Які складові впливають на те, що найчастіше жертвою насильства стає жінка?

2. Цикл насильства.

Вправа «Цикл насильства».

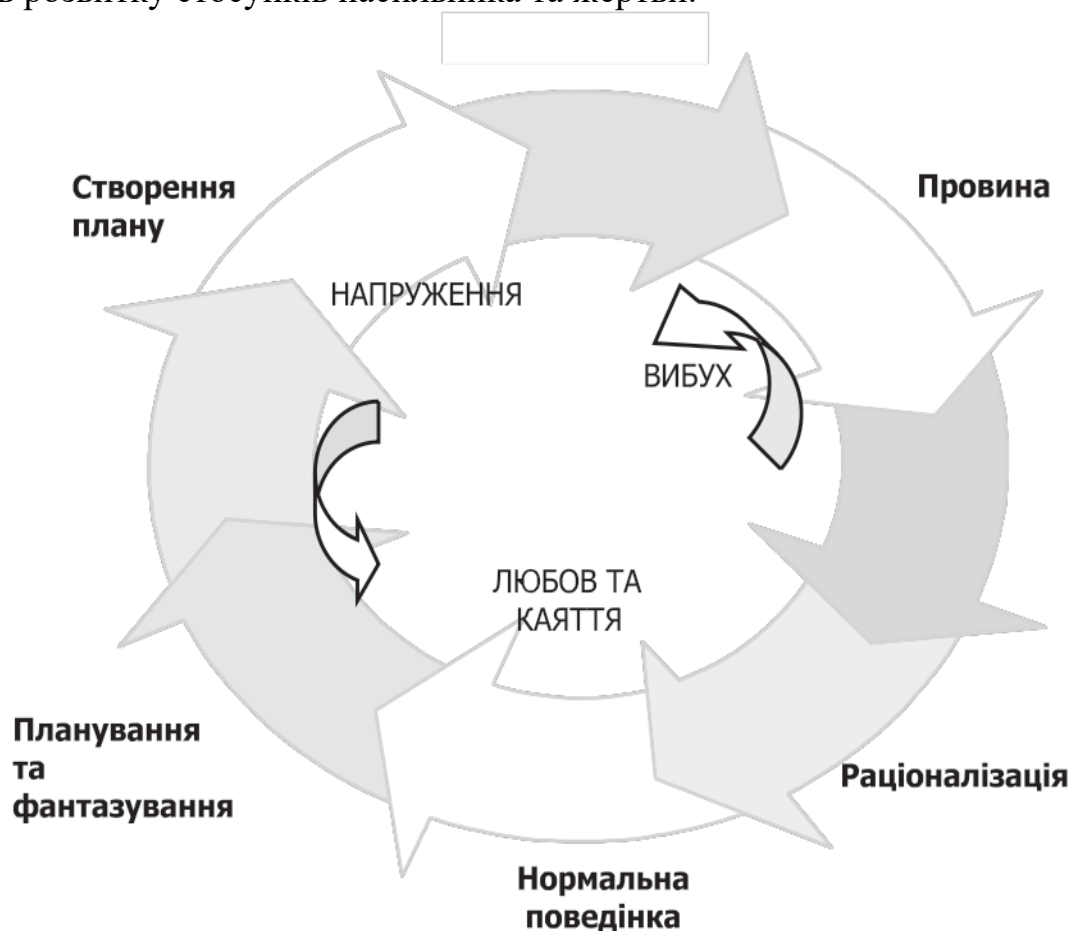
Викладач представляє учасникам «Цикл насильства» та надає таку інформацію:

«Аналізуючи психологічні особливості насильства, варто розглянути поняття «Цикл насильства».

ЦИКЛ НАСИЛЬСТВА – це психологічний механізм стосунків між кривдником та жертвою, який визначився при всебічному розгляді фактів насильства на гендерній основі, при намаганнях запобігти насильству, подолати його наслідки. Виявляється, що цей механізм є досить поширеним і стандартним. Тому варто його проаналізувати з психологічної точки зору, ще раз пошукати механізми зупинення соціальної естафети насильства, знайти важелі оцінки поведінки насильника і жертви, аби вийти з цього кола.

На практиці ми часто зустрічаємося з сім'ями, в яких цикл насильства у прямому сенсі тривав роки (2–3), а в цілому, вже не цикл, а циклічний процес тривав від 12 до 20 років.

Що ж є характерним для циклу насильства? Характерним є повторення етапів розвитку стосунків насильника та жертви.

Розглянемо типову ситуацію фізичного насильства. Це часто густо є побиття, знущання, аж до зґвалтування на очах дітей. Це може бути сексуальне насильство – примус до сексу, жорстоке поводження під час сексу тощо. Об'єктом фізичного насильства найчастіше стає жінка. Вважається, що у 75% випадків домашнього насильства жертвами насильства стають і діти.

Досить поширеним є психологічне насильство. Об'єктами такого насильства часто стають жінка, діти, але непоодинокими жертвами психологічного насильства можуть стати і чоловіки.

Отже, **ВИПАДОК**: оскаженіння, екстаз насильника, жорстокий прояв насильства. Сумнівів нема. Сталося. Це завершення кола насильства і

одночасно початок нового кола.

Жертва постраждала. Типовий варіант – насильник просить вибачення, обіцяє, що більше такого не станеться. Налякана жертва дуже хоче цьому вірити, сподівається на краще життя, вірить, що своєю поведінкою, своєю запобігливістю буде сприяти мирному співіснуванню членів родини.

Наступає ЗАСПОКОЄННЯ, а за ним і ПРИМИРЕННЯ. Кривднику часто вдається переконати жертву, що вона сама багато в чому винна: не виконувала його вимоги, провокувала його на агресивні дії. Часто кривдники не тільки вибачаються, але й роблять цінні подарунки.

Етап насильства завершений:

- кривдник встановив чи підтвердив жорсткі норми поведінки, виконання яких, за його ствердженням, може запобігти акту насильства;
- жертва впевнена, що вона спровокувала акт насильства – і тепер, коли вона знає правила, їй залишається тільки суворо їх виконувати; і... все владнається, у стосунках буде панувати спокій.

Отже жертва вибачила, “зрозуміла”, служить і догоджає, запобігає, як може, проявам агресії з боку кривдника. Часто примирення може тривати досить довго, іноді роками. Жертва вже зовсім втрачає своє "Я", перетворюється на тінь свого партнера. Але конфлікт не розв'язано, життя триває, виникають нові протиріччя, нові обставини.

Наступає етап ПОСИЛЕННЯ НАПРУГИ, коли тижнями, місяцями в сім'ї панує напружена тиша, чоловік і жінка не спілкуються між собою, коли весь час у сім'ї виникають конфліктні ситуації, але їх неможливо не тільки розв'язати, а й навіть назвати. Виникає нестерпна напруга, яка знову проривається ВИПАДКОМ НАСИЛЬСТВА. Цикл завершується.

Практично у всіх таких сім'ях із часом етапи заспокоєння та примирення скорочуються, а випадки насильства стають все частішими. Виникає КРИЗОВА СИТУАЦІЯ. Настає момент, коли жертва чи жертви вже більше не можуть жити в такій ситуації. Вони більше не погоджуються терпіти знущання, починають усвідомлювати свої права і можливості, не бажають страждати самі та щоб страждали діти. Якщо такого усвідомлення не відбувається, ризик трагічного випадку посилюється.

На жаль, у прагненні змінити своє життя жертва нерідко стикається зі значними труднощами. Навіть у розвинених демократичних країнах зі сталою законодавчою та соціальною системами захисту жертв домашнього насильства виникає багато труднощів у вирішенні проблеми відокремлення життя жертви та кривдника, вирішення долі дітей та їх захисту від нападів кривдника».

Питання для обговорення:

- Чи можна виділити певний циклічний розвиток подій?
- Чим відрізнявся кожен цикл?
- Чи можливий був інший розвиток подій?
- Які кроки для цього мали зробити жертва, кривдник, служби, які мають надавати допомогу постраждалим від насильства?

3. Оцінка ризиків виникнення насильства в сім'ї.

Завдання 1

Розглянемо типи сімей групи ризику щодо виникнення насильства або жорстокого поводження (взято з Діяльність служби дільничних інспекторів щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї : навч.-метод. посіб. / А. Б. Блага, Т. В. Журавель, Д. Г. Заброда, Н. Е. Мілорадова ; за ред. Г. О. Христової. – К. : ТОВ «ВПК ОБНОВА», 2012. – С. 68.)

Таблиця 1

**Типи сімей групи ризику щодо
виникнення насильства або жорстокого поводження**

Критерій	Типи сімей
1. Сім'ї, які неналежно виконують виховну та соціалізуючу функції	1. Сім'ї з недостатнім виховним потенціалом та виховними ресурсами. 2. Сім'ї, де батьки нехтують потребами дітей. 3. Сім'ї з аморальним вихованням дітей та загрозами для життя та здоров'я дитини. 4. Сім'ї з антисоціальним вихованням дітей.
2. Сім'ї з наявністю залежностей у членів сім'ї	1. Сім'ї алкозалежних. 2. Сім'ї наркозалежних або хворих на токсикоманію. 3. Сім'ї ігроманів тощо.
3. Сім'ї із наявністю у членів родини хронічних соматичних або психічних захворювань	1. Сім'ї, члени яких мають інвалідність. 2. Сім'ї, члени яких мають психічні захворювання або розлади поведінки. 3. Сім'ї, члени яких хворі на інші хронічні захворювання (туберкульоз, цукровий діабет, захворювання щитовидної залози).
4. Сім'ї, що вирізняються за віком батьків, а також складом та повнотою	1. Сім'ї дуже молодих та дуже літніх батьків. Неповна сім'я (немає батька або матері). 2. Сім'ї з прийомними дітьми (прийомні сім'ї). 3. Сім'ї, які мають дітей-вихованців (дитячі будинки сімейного типу). 4. Опікунські сім'ї.
5. Сім'ї, які мають специфічні проблеми	1. Сім'ї, члени яких були раніше засуджені. 2. Сім'ї, члени яких входять до складу релігійних сект та конфесій і під приводом виконання обрядів можуть заподіяти шкоду життю, психічному або фізичному здоров'ю членів родини. 3. Сім'ї, члени яких входять до складу радикальних угруповань (неонацисти, радикальні націоналісти, неофіційні фан-клуби). 4. Сім'ї з різним рівнем матеріальної забезпеченості (високим, низьким та дуже низьким). 5. Сім'ї мігрантів, біженців.

Звичайно, наведена типологія є дещо умовною, оскільки кожна конкретна сім'я може одночасно поєднувати в собі психологічні характеристики та ознаки декількох типів. Додатково відзначимо, що у реальності сім'ї можуть мати одночасно декілька складних життєвих обставин. Тому до ведення випадку та надання допомоги членам таких сімей слід залучати фахівців, які представляють різних суб'єктів взаємодії та формувати міжвідомчу команду, оскільки здійснення діяльності із запобігання домашньому насильству та жорстокому поводженню і надання постраждалим допомоги потребує комплексного та системного підходу.

Завдання 2

Результати оцінки ризиків враховує поліцейський уповноваженого підрозділу поліції під час винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника, вжиття інших заходів для припинення такого насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення та надання допомоги постраждалим особам у порядку, визначеному законодавством.

З описом Процедури оцінки ризиків вчинення домашнього насильства можна ознайомитися: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>

4. Наслідки домашнього насильства.

Серед наслідків домашнього насильства умовно можна виокремити: фізичні, психологічні, сексуальні, економічні, соціальні. Найнегативнішим наслідком домашнього насильства та жорстокого поводження для суспільства загалом є реплікація насильницької поведінки з покоління у покоління, адже зазанане у дитинстві насильство в сім'ї дитина засвоює як норму, яку вона наслідує у власній родині й у вихованні своїх дітей.

Вправа «Наслідки домашнього насильства»

На першому етапі вправи викладач об'єднує групу у три команди. Кожна команда отримує завдання прописати наслідки домашнього насильства для:

Група 1 – постраждалої (дорослої) особи

НАСЛІДКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА для постраждалої (дорослої) особи	
Наближені	Віддалені

Група 2 – дитини, яка є свідком (одночасно постраждалою)

НАСЛІДКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА для дитини, яка є свідком (одночасно постраждалою)	
Наближені	Віддалені

Група 3 – суспільства.

НАСЛІДКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА для суспільства	
Наближені	Віддалені

Учасники сформованих груп записують результати обговорення в малих групах на розданих листах, де заздалегідь накреслена таблиця для заповнення. Кожна група обирає особу, яка буде представляти результати обговорення в малих групах на загальне обговорення. Учасники інших груп мають можливість коментувати та доповнювати.

Після завершення представлення результатів та доповнень викладач підводить підсумки.

Питання для обговорення:

1. Для кого ще можливі наслідки домашнього насильства?
2. Чи сприяє дана вправа руйнуванню стереотипу щодо того, що домашнє насильство – особиста справа сім'ї?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

На жаль, у прагненні змінити своє життя постраждала нерідко стикається зі значними труднощами. Навіть у розвинених демократичних країнах зі сталою законодавчою та соціальною системами захисту постраждалих від домашнього насильства виникає багато труднощів у вирішенні проблеми відокремлення життя постраждалої особи та кривдника, вирішення долі дітей та їх захисту від нападів кривдника.

За останні кілька років було зроблено серйозні кроки щодо протидії насильству. Зокрема: вдосконалення національного законодавства, прийняття національних програм і стратегій, проведення масштабних досліджень ситуації щодо насильства, розроблено і впроваджено в закладах освіти різні моделі профілактики насильства і реагування на його випадки, методичні посібники, інформаційні матеріали, сумісне навчання соціальних, педагогічних працівників з працівниками поліції, прокуратури, суддями і адвокатами.

З урахуванням викликів сьогодення поліцейський має бути озброєним знаннями про чинники домашнього насильства; стереотипи гендерних ролей; особливості запобігання та протидії домашньому насильству.

Тема № 3. Психологічний портрет осіб, які вчиняють насильство та постраждалих від домашнього насильства

Практичне заняття: Психологічний портрет осіб, які вчиняють насильство та постраждалих від домашнього насильства

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, підвищити рівень обізнаності здобувачів щодо психологічних особливостей постраждалих від домашнього насильства осіб та кривдників; мотивація магістрів до застосування знань, умінь та навичок, набутих під час заняття у практичній діяльності.

Кількість годин – 4 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Витоки формування комплексу жертви.
2. Психологічні особливості особи, яка пережила (переживає) насильство.
3. Психологічний портрет кривдника.
4. Трикутник Карпмана.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна:

1. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. – 208 с.
2. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія: колективна монографія / Авт. кол. Бандурка І. О., Федоренко О. І., Мілорадова Н.Е, Джагупов Г.В. ., Харченко С.В, Доценко В.В., Макарова О.П., Бойко С.М., Медведєва О.В., Червоний П.Д. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2023. 486 с.
3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д. В. Швеця ; [Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

Допоміжна:

1. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Мустафаєв Г.Ю., Довгаль І.І. – Київ : ОБСЄ, 2011. – 192 с.
2. Мобільна бригада соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства: особливості створення і забезпечення роботи : метод. посіб. / за заг. ред. О. О. Кочемировської. – К. : ФОП Клименко, 2020. – 80 с.
3. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 1 / В. Л. Андреєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 515 с.
4. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 2 (спеціалізована) / В. Л. Андреєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін. ; за

заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 499 с.

5. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С.В. Альошкін, О.В. Даценко, К.Л. Бугайчук, Т.М. Малиновська, К.Ю. Шеремет. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93с.

6. Практикум із психології ненасильницького спілкування та фасилітації : навч. посіб.. - Львів : ЛьвДУВС, 2019. - 107 с.

7. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї. Навч.-метод. посібник у двох томах / Кол. авт.: О.М. Бандурка, О.І. Бандурка, В.О. Брижик та ін.; за заг. ред. Бандурки О.М, Левченко К.Б., Трубавиної І.М. Київ : Україна, 2013. – 136 с.

8. Тренінг з питань реагування на факти домашнього насильства для офіцерів мобільних груп поліції: Робочий зошит тренера / О.А. Левенець, С.В. Альошкін, В.В. Богдан, Н.М. Прокопенко. Київ. UNFPA. 2020. 143 с.

9. Юсупов, В.В., Брижик В.О., Корж Є.М. Психологічні засади протидії насильству в сім'ї : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. - 45 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФОП Макаренко, 2014. – 360 с. – Режим доступу : <https://www.twirpx.com/file/1599759/>

2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Довідник для членів парламенту. Київ : К.І.С., 2014. 101 с. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>

План проведення заняття:

Частина 1

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Рапорт здобувачів про готовність до заняття

Постановка мети і завдань заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Витоки формування комплексу жертви.

Вправа 1 « Розмежування понять «жертва, та «постраждала»

Здобувачі об'єднуються у дві (чотири, якщо група велика) групи. Одній групі надається картка зі словом «жертва», іншій зі словом «постраждала». Учасники кожної групи не знають, що пише інша група. Їм пропонується записати всі асоціації, які виникають у них із цим словом, методом «мозкового штурму».

Після завершення завдання групи презентують результати у великому колі.

Питання для обговорення:

- Чиє для Вас різниця між цими поняттями? Яка саме? Чим вона обумовлена?
 - Чи визначає відповідне звертання до клієнта Вашу подальшу з нею роботу?
 - Чи впливає Ваше звертання до клієнта на її внутрішній стан?
- Результатом обговорення має бути узагальнення та виділення спільних і відмінних моментів для кожного терміна, уточнення правил використання терміну «постраждала» замість терміну «жертва»

Вправа 2 «Формування комплексу жертви»

Викладач пропонує здобувачам об'єднатися в малі групи.

Завдання для кожної групи обговорити власний досвід роботи з постраждалими від домашнього насильства та визначити чинники, що впливають на формування комплексу жертви. Після закінчення результати роботи демонструються та обговорюються у великому колі.

Питання для обговорення:

- Чи відрізняється бачення чинників, що впливають на формування комплексу жертви різними групами?
- Наскільки важливо формувати про ці впливи широкі кола суспільства, які саме? Які ресурси можна для цього задіяти?
- Наскільки важливими для вас виявився досвід та бачення інших учасників?

Інформація для обговорення:

Під час реагування на випадки домашнього насильства поліцейські можуть спостерігати як жінка, яка нещодавно кликала на допомогу, починає захищати кривдника від самих же поліцейських, співчуває кривднику, виправдовує його («який неякий, аби був батько для дітей», «головне, що не п'є», «у нього неприємності на роботі», «йому так важко-бідненькому, він за все відповідає» та ін.).

Такий психологічний несвідомий стан, що характеризується дисбалансом сили і влади у стосунках, співчуттям своєму кривднику тощо виокремлено у термін **«стокгольмський синдром»**.

Авторство терміну «стокгольмський синдром» належить криміналісту Н. Бейруту, що ввів його під час аналізу ситуації із захопленням заручників у Стокгольмі (1973 р.). Зазначимо, що свого часу А. Фрейд описала механізм психологічного захисту, що лежить в основі стокгольмського синдрому, назвавши його «ідентифікацією з агресором».

Сучасна психологія вважає таку ідентифікацію нормальною або природною реакцією людини на подію, котра сильно травмує її психіку. Постраждала від насильства особа прагнучи примирення все-таки прощає кривдника.

Саме «стокгольмський синдром» часто лежить в основі того, що постраждалі особи через деякий час звертаються до поліцейських з проханням «забрати заяву», або заявляють в суді про те, що помирились з кривдником і просять не карати його.

2. Психологічні особливості особи, яка пережила (переживає) насильство.

Вправа «Портрет особи, яка переживає насильство»

Перегляньте лекцію за темою № 3, а саме інформацію про підходи до створення психологічного портрету особистості, яка пережила (переживає) насильство.

Складові психологічного портрету особистості:

- риси інтелекту (брак досвіду та знань, відсутність власної точки зору тощо);
- цінності (сім'я, діти тощо);
- мотиви (догоджуючи партнеру можна уникнути конфлікту, слабкість бажань і т. д.);
- етичні та моральні принципи (необізнаність прав, самопожертва, спрощення моральних та правових норм до себе);
- самооцінка;
- емоційний стан (відчай, депресія, комплекси тощо);
- життєві вміння;
- особистісні риси (невпевненість, відсутність лідерських якостей, несамотійність і т.д.);
- психологічні наслідки перебування людини в ситуації насильства.

На другому етапі вправи здобувачі об'єднуються в групи, вони повинні створити психологічний портрет постраждалого від домашнього насильства та описати особливості спілкування з постраждалим/постраждалою.

Питання для обговорення:

Чи важко було виконувати завдання?

Чи була відмінність в психологічних портретах, створених різними групами? Чому?

Наскільки може бути корисним портрет постраждалого від домашнього насильства в безпосередній практичній роботі з постраждалими? Як саме?

Які нові можливості відкриває поданий підхід до створення психологічного портрету?

Вправа «Особливості поведінки працівника поліції при спілкуванні з постраждалою від домашнього насильства»

Здобувачі об'єднуються в малі групи і виконують наступні завдання:

1) аналізують власний практичний досвід спілкування з особою, яка постраждала від насильства (якщо такий досвід відсутній – обговорюють як потрібно спілкуватися з постраждалим, користуючись лекцією з теми № 3);

2) визначають проблеми, з якими довелось (доведеться) зіштовхуватися при спілкуванні, і знайти конкретні рекомендації їх вирішення.

Після завершення кожна група демонструє свої напрацювання

Питання для обговорення

- Чи була корисна для Вас дання вправа?
- Які нові знання Ви отримали?

- Що будете використовувати в своїй практичній роботі?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

Постраждалі особи не завжди ідентифікують насильство, яке вчиняється відносно них. Вміти розуміти та помічати перші ознаки психологічного насильства важливо, щоб допомогти собі чи своїм близьким зупинити психологічне насильство, не допустити переходу психологічного насильства у другу стадію. Адже в такому стані постраждала особа легко може постраждати від фізичного насильства, ознаки якого вже не можна буде приховати, а інколи й виправити.

Постраждала особа звикає і адаптується до ситуації насильства, починає сприймати її як «нормальну», «звичайну».

План проведення заняття:

Частина 2

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Рапорт здобувачів про готовність до заняття

Постановка мети і завдань заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

3. Психологічний портрет кривдника.

Вправа «Психологічний портрет чоловіка, який вчиняє насильство».

Перегляньте лекцію за темою № 3, а саме інформацію про підходи до створення психологічного портрету особистості, яка чинить насильство в сім'ї.

Складові психологічного портрету особистості:

- цінності – влада, бажання самостверджуватись за рахунок інших і т.д.;
- мотиви життєдіяльності – влада, подолання дитячих комплексів, страх перед змінами в своєму житті і т. д.;
- етичні та моральні норми – ради нього повинні жертвувати, стосунки в батьківській родині;
- рівень інтелектуального розвитку – точка зору не підлягає зміні, рівень культури низький, жага приймати всі рішення і т.д.;
- самооцінка – завищена самооцінка, дитячі психологічні травми т.д.;
- емоційний стан – почуття правоти, систематична агресивна поведінка, страх до суспільства (начальника);
- особистісні риси – дратівливість, тарвмованість, авторитарність і т.д.;
- психологічні наслідки створення домашнього насильства – неадекватність самооцінки, готовність до систематичної агресивності і т.д.

Учасники об'єднуються у групи. Завдання для груп – створити психологічний портрет кривдника, керуючись отриманою інформацією.

Після завершення презентація роботи.

Питання для обговорення?

Чи важко було виконувати завдання?

Чи були відмінності в психологічних портретах, створених

представниками інших груп? Чому?

Наскільки може бути корисним портрет особи, яка чинить домашнє насильство в безпосередній практичній роботі з кривдником? Як саме?

4. Трикутник Карпмана.

Вправа «Трикутник Карпмана».

Драматичний трикутник Карпмана (Жертва-переслідувач-рятівник) - це типовий зв'язок трьох основних проблемних ролей у людських стосунках. Автор цієї ідеї Стефан Карпман, виділяє три основні ролі, які беруть на себе люди в стосунках – Переслідувач, Жертва, Рятівник.

Кожній із ролей відповідають властиві тільки їй почуття:

- у Переслідувача найголовніша емоція – праведне обурення. Переслідувачі вважають, що світ небезпечний, і використовують страх і залякування як інструменти для того, щоб «поставити інших на місце».

- у Жертви – внутрішня суєта, паніка, образа на ситуацію чи іншу людину. Найчастіше трикутник Карпмана будується навколо Жертви, зусиллями Жертви і з її ініціативи. І як правило, сама Жертва навіть не уявляє, чим це обернеться дещо пізніше.

- у Рятівника – бажання врятувати від уявної небезпеки. Рятівник у трикутнику – культова роль. Бути Рятівником – престижно в розумінні багатьох, і саме тому потенційного третього учасника найлегше затягнути в трикутник. Небезпека цієї ролі полягає в тому, що внаслідок завзятого піклування про інших він не задовольняє власні потреби. І коли Рятівник входить у цю роль та береться допомагати, не усвідомлюючи підґрунтя подій, які відбуваються, трикутник замикається, оскільки далі починає проявлятися деструктивність цієї гри.

Небезпека в тому, що залучаючись до цієї гри, перебуваючи в будь-якій ролі, люди починають ігнорувати реальність.

Як актори на сцені, вони знають, що живуть вигаданим життям, але мають робити вигляд, що вірять в його справжність, щоб відбулася гарна вистава. При цьому, ніхто не затримується надовго в одній ролі. Зміна ролей в трикутнику Карпмана завжди супроводжується інтенсивною зміною емоцій та викидом негативних почуттів. Тривалість перебування в одній ролі може складати від кількох секунд до кількох років.

Ця модель часто виявляється в процесі спілкування в сім'ї, на роботі, в побуті. Деякі люди все життя плачуть як їм погано і є жертвами. Інші весь час когось рятують і дають поради – потрібні вони чи ні, а вони їх дають. А ще інші – постійно знущаються.

(При обговоренні викладач може запропонувати здобувачам подумати, в яких ролях найчастіше виступає кожен з них).

Гра складається з того, що Жертва провокує оточуючих, щоб хтось виступив у ролі Переслідувача. Інший варіант може бути таким, що Переслідувач знаходить когось, хто в чомусь винен і починає його переслідувати: звинувачувати, вимагати, карати.

Далі Жертва починає доводити, що це не вона, а і інші винні, можливо, навіть сам Переслідувач, і починає шукати свого Рятівника, демонструючи

свої страждання та безпорадність. Рятівник включається в гру, намагається допомогти Жертві і захистити її від Переслідувача, але, оскільки це лише гра в порятунк, Рятівник нічого не досягає. Через це Жертва звинувачує його – і Жертвою стає вже він (хотів як краще...), Переслідувачем стає Жертвою, а сам Переслідувач – Рятівником (не так уже вона й провинилася...).

Щоб не стати гравцем цієї драми, важливо пам'ятати: якою б заманливою не здавалася роль у цьому трикутнику, – людині, яка хоче жити реальним життям, там не місце.

Для того, щоб вийти з трикутника, важливо:

- не брати на себе відповідальність за проблеми інших, не кидатися на допомогу, доки тебе про це не попросять;
- не поспішати втішати, це не допоможе;
- зберігати моральний спокій;
- намагатися перейти до конструктивних рішень.

Питання для обговорення:

Що мають робити кривдник, рятівник і жертва, щоб вийти з трикутника?

Зміна ролей у трикутнику Карпмана завжди супроводжується інтенсивною зміною емоцій та викидом негативних почуттів. Тривалість перебування в одній ролі може складати від кількох секунд до кількох років.

Користуючись посібником *Ефективне запобігання та реагування на випадки домашнього насильства : методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / О.О. Кочемировська, Д. Й. Стрейстяну, Г. О. Христова. – К., 2010. – 363 с.* розгляньте та проаналізуйте наступні ситуації:

Акт 1: «Жертва» шукає «Рятівника», на якого намагається перекласти відповідальність за вирішення своїх проблем. Якщо «Жертві» це вдається, то пастка закрилася – трикутник утворився. Часто ця психологічна гра починається з того, що людина сама намагається стати Рятівником для іншої Жертви (від алкоголю, наркотиків, якихось інших проблем), але у неї не виходить, оскільки вона за свої нав'язливі дії отримує відсіч. І тоді вона закликає когось третього, стаючи Жертвою, а колишній свій «об'єкт порятунку» призначаючи Переслідувачем: «Ось, він мене образив, він мене не слухається». При цьому від Рятівника просять не просто «поради та участі», а певною мірою деструктивної допомоги, такої, що передбачає певний сценарій його дії: «Не просто рятуй мене, але, рятуючи, покарай он того!».

Акт 2: «Жертва», проблеми якої не вирішуються, перетворюється в «Переслідувача», і починає шукати винних у тому, що їй щастить у житті. Винним, звичайно ж, виявляється колишній «Рятівник», на якого і обрушується гнів і нападки колишньої «Жертви». Коли задіяний Рятівник починає власне «рятувати» Жертву, він переходить в роль Переслідувача (агресора), оскільки жаль, почуття обов'язку і відповідальності за неї, намагання її захистити і допомогти викликає у нього бажання покарати «поганого», відновити справедливість, пере-конання в абсолютній власній

правоті, почуття благородного праведного гніву. Натомість колишній Переслідувач (агресор) переходить з цієї ролі в роль Жертви, оскільки стосовно нього застосовуються жорсткі заходи впливу й тепер саме його ображають, і він відчуває почуття безпорадності та розгубленості. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству

Перебуваючи в ролі Жертви, колишній Переслідувач починає шукати собі Рятівника, який прийде йому на допомогу. Ним може стати як інша особа, так і колишня Жертва, яка змінила свою точку зору й, відчуваючи співчуття до свого колишнього Переслідувача та бажання йому допомогти, починає його захищати і стає Переслідувачем, нападаючи на свого колишнього Рятівника. Можлива й інша ситуація – саботаж Жертвою зусиль з її порятунку, найчастіше через пасивно-агресивну поведінку. Наприклад, вона грає у гру «так, але...»: Рятівник пропонує корисну пораду у відповідь на скарги або проблеми, озвучені Жертвою. Жертва відразу дає відповідь типу: «так, але це не буде працювати, тому що...». Жертва намагається довести, що її проблеми неможливо розв'язати, та висуває все більше й більше претензій до свого колишнього Рятівника, які останній не в змозі виконати. Жертва дедалі більше незадоволена Рятівником, «який не виправдав її сподівань», і все більше плутається, хто ж насправді є Переслідувачем (агресором).

Акт 3: Колишній «Рятівник», що став «Жертвою», дивується, як же так він опинився «цапом-відбувайлом» у цій ситуації. Врешті-решт, Рятівник залишає спроби, відчуваючи свою безпорадність і сам перетворюється на Жертву, точніше, на мученика, оскільки йому дуже складно визнати себе жертвою. Почуття зради, використаності і відчаю є наріжним каменем позиції Рятівника, який перетворився на Жертву. Звичайні фрази для виснаженого Рятівника: «Я для тебе стільки зробив, де ж твоя вдячність?», або «Скільки б я для тебе не робив, тобі цього ніколи не буває достатньо».

Вирішення проблеми полягає в тому, щоб кожен з учасників цього трикутника взяв на себе відповідальність за своє власне, а не чуже життя.

1. Не дозволяти себе втягнути.
 2. Відразу сказати «ні» обом сторонам. Бідних і беззахисних у цій грі немає.
 3. Якщо бажання дати пораду непереборне, то краще це зробити не прямо, а опосередковано, тобто розповісти про те, як сам вибрався з таких труднощів або як це зробили спільні знайомі.
 4. Направити до фахівця: досвідченого психолога, юриста, нарколога та ін.
 5. Дати енергію безпосередньо, не дозволяючи собою маніпулювати. Тобто висловити впевненість, що Жертва здатна впоратися з проблемою самотійно.
 6. Не приміряти на себе чужі ролі, тому що співчуття пов'язано з тим, що людина ставить себе на місце зазвичай Жертви.
 7. Розібратися з собою.
- Завданням Помічника, а не Рятівника, є підштовхнути Жертву, щоб

вона узяла відповідальність за своє життя і майбутнє на себе. Помічник припускає право людини на помилки і розуміє, що досвід набувається інколи через важкі помилки. Він вважає, що навіть у слабкої людини є сили для того, щоб вистояти та далі жити своїм власним життям, без будь-якої сторонньої допомоги та Рятівників.

Якщо Жертва бажає вийти з трикутника, вона повинна почати піклуватися та дбати сама про себе, протистояти посяганням на свою особистість і не шукати когось, хто це зробить за неї. Її завдання полягає в тому, щоб протистояти думці щодо її неспроможності подбати про себе. Їй потрібно визнати, що вона здатна вирішувати проблеми, а також що має лідерські якості, замість того щоб почуватися ні на що нездатною. Бути в ролі Жертви означає безкінечне відчуття поразки і марності. Але іншого порятунку, аніж прийняти повну відповідальність за свої відчуття, думки і поведінку, немає.

Щоб вийти з ролі Переслідувача (агресора), як і для інших ролей, потрібно прийняти на себе відповідальність за свої дії. Як не дивно, але саме з ролі Переслідувача найпростіше вийти з трикутника.

Спеціалісти, що супроводжують випадки домашнього насильства, часто залучаються до драматичного трикутника на роль рятівника. Для надання кваліфікованої фахової допомоги слід пам'ятати про цю особливість роботи та вчасно звертатися за професійною підтримкою. Якщо на роль рятівника залучений хтось інший, то під час роботи з ним потрібно звертати увагу на такі кроки:

1. Формування навички залучення у взаємодію лише на прохання, яке сформульоване коректно і називає вид необхідної допомоги.
2. Відхід від позиції «я точно знаю, як зараз всім допомогти».
3. Відмова від необдуманих обіцянок.
4. Усвідомлення та обговорення таємного бажання отримати подяку і похвалу.
5. У нав'язливому бажанні допомогти чи порадити рятівник може уподібнюватися до кривдника. Тому потрібно мати «внутрішні гальма». Перед тим, як кинутися «робити добро», варто чесно запитати у себе: чи є втручання необхідним та ефективним?

6. Припинення самостверджуватися за рахунок «вирішення проблем інших» та перехід до дбайливого ставлення щодо себе

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

У драматичному трикутнику у випадках домашнього насильства найбільш часто опиняються такі особи:

дружина – чоловік – їх батьки;

бабуся – мати – донька;

дід – батько – син;

алко-(нарко-)залежний член родини – його родич – лікар;

кривдник – постраждала особа – офіцер поліції тощо.

Тема № 4. Попередження і подолання насильства та жорстокого поводження щодо дітей

Практичне заняття. Попередження і подолання насильства та жорстокого поводження щодо дітей

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; сформувати навички визначення проявів та ознак (індикаторів), за якими можна виявити факт жорстокого поводження стосовно дитини, визначити методи збору інформації про випадки жорстокого поводження з дитиною; актуалізувати питання діяльності поліції у сфері запобігання та протидії булінгу; відпрацювати навички проведення опитування дітей різного віку.

Кількість годин – 4 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Виявлення та припинення фактів учинення насильства та жорстокого поводження щодо дітей
2. Поняття і характеристика булінгу (цькування) учасника освітнього процесу.
3. Застосування спеціальних практик та методик допиту (опитування) дитини, як рішучого кроку в захисті прав дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, та дітей, які стали свідками жорстокого поводження та насилля.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна:

1. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. – 208 с.
2. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія: колективна монографія / Авт. кол. Бандурка І. О., Федоренко О. І., Мілорадова Н.Е, Джагунов Г.В., Харченко С.В, Доценко В.В., Макарова О.П., Бойко С.М., Медведєва О.В., Червоний П.Д. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2023. 486 с.
3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д. В. Швеця ; [Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

Допоміжна:

1. Доценко В.В. Профілактична робота з протидії сексуальному насильству щодо дитини // Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми : зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. (27 травня 2020 року м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Координатор проєктів ОБСЄ в Україні. – Харків : ХНУВС, 2020. С. 40-44.
2. Доценко В.В. Тілесні покарання – провальний метод виховання дітей // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного

виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 берез. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». – Харків : ХНУВС, 2022. С. 130-133

3. Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції [Текст]: метод. рек. / [В.Л. Костюк, Н.В. Федоровська, М.В. Пашковська]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с.

4. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. – 114 с.

5. Модель «Барнахус» : Загальна характеристика і впровадження в Україні. Київ : Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. 2021. – 52 с.

6. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 1 / В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 515 с.

7. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 2 (спеціалізована) / В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 499 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Закон України «Про охорону дитинства». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

3. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

5. Психологічні та правові основи профілактики насильства в учнівському середовищі: наук.-практ. посіб. /авт. кол.: В.П. Остапович, Л.С. Процик, Ю.Ю. Бойко-Бузиль та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуженого юриста України В.О. Криволапчука. Київ: Видавництво Людмила, 2022. 156 с. URL: http://drive.google.com/file/d/1kgHsvqhqOTk425fKvJNkvuQR_ERDzF1Q0/view?usp=sharing

План проведення заняття:

Частина 1

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Постановка мети і завдань заняття

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Виявлення та припинення фактів учинення насильства та жорстокого поводження щодо дітей

1. Інформаційне повідомлення

Виявити насильство щодо дитини досить складно. Діти зазвичай бояться розповідати про це стороннім людям.

У сім'ях, де практикується фізичне покарання, батьки не завжди свідомо знушаються над дитиною. Більш того, подібні покарання часто не сприймаються самими батьками як фізичне насильство, а трактуються ними як «виховання». У таких сім'ях часто дитину не тільки б'ють, але і виявляють любов. Відповідно, дитина сприймає побої як реакцію на власну «погану поведінку» і часто виправдовує дії батьків.

Особливо важко виявити насильство, якщо немає очевидних травм. Тим не менше є **певні ознаки**, які дозволяють в процесі бесіди або спостереження виявити наявність насильства над дітьми.

Ознаки фізичного насильства:

- синці, укуси, опіки, рубці "невипадкового" походження;
- сліди задушення;
- не мають чіткого пояснення з боку батьків пошкодження, включаючи переломи;
- низька самооцінка;
- страх іти додому;
- носіння одягу, що приховує синці;
- звинувачення себе в провокуванні гвалтівника;
- дитина наляканий, сердитий або сумний;
- вважає удари і побиття заведеним в сім'ї порядком;
- хвилювання і страх за гучних, порушених голосах дорослих та ін.

Ознаки сексуального насильства:

- знання термінології та жаргону, зазвичай не властивих дітям відповідного віку;
- висипи та/або кровотечі в області паху, геніталій;
- захворювання, що передаються статевим шляхом;
- ознаки вагінального або анального проникнення стороннього предмета;
- дитяча або підліткова проституція;
- вагітність;
- вчинення сексуальних злочинів;
- сексуальні домагання до дітей, підлітків, дорослих;
- нерозбірлива та/або активна сексуальна поведінка;
- уникнення контактів із ровесниками;
- відсутність догляду за собою;
- синдром „брудного тіла”: постійне настирливе перебування у ванній, під душем;
- боязнь чоловіків;
- боязнь конкретних людей;
- запобіжні заходи, щоб важче було знімати одяг;
- синці на внутрішній стороні стегон, на грудях і сідницях;
- людські укуси;

Ознаки психологічного насильства:

- замкнутість;

- страх, або навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка;
- неврівноважена поведінка;
- агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення та насильства;
- уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань, відомих дітям відповідного віку (наприклад, невміння читати, писати та рахувати);
- надто висока зрілість та відповідальність порівняно з дітьми цього віку („маленький дорослий”);
- уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми;
- занижена самооцінка;
- тривожність;
- почуття провини;
- швидка стомлюваність, знижена спроможність до концентрації уваги;
- демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; небажання йти додому;
- схильність до "мандрів", бродяжництва;
- страх перед фізичним контактом;
- депресивні розлади;
- спроби самогубства або самопошкодження;
- вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин;
- наявність стресопохідних розладів психіки, психосоматичних хвороб;
- насильство по відношенню до слабших: тварин чи інших живих істот.

Ознаки економічного насильства:

- дитина постійно голодує через нестачу їжі;
- дитина надмірно набирає вагу через неправильне харчування;
- дитина завжди запізнюється до школи;
- дитина завжди пропускає школу;
- дитина носить брудний одяг;
- дитина одягнена не за погодою, не по сезону;
- дитина виглядає втомленою і хворою;
- дитина виглядає занедбаною;
- у дитини неліковані зуби;
- нестача необхідного медичного лікування (дитину не водять до лікаря);
- за дитиною не стежать, і вона залишена напризволяще;
- дитину наражають на небезпеку;
- дитини уникають інші діти;
- у дитині немає іграшок, книжок, розваг тощо;
- удома холодно, безлад і антисанітарія;
- у дитини немає постільної білизни або постільна білизна драна та брудна;
- нігті у дитини не стрижені і брудні;
- у дитини постійні інфекції, спричинені браком гігієни;

- є інформація про трудову діяльність дитини (особливо молодшого віку);

- дитина жебракує, втікає з дому.

До ознак насильства також належать особливості поведінки батьків, специфічний опис батьками причин травм дитини. Це, як правило:

- історія, розказана батьками, несумісна з фізичними травмами дитини,
- в історії батьків наявні суперечності;
- батьки переносять відповідальність за травму на інших осіб, пояснюють, що дитина сама винен в отриманні пошкодження.

Навіть при наявності виразних слідів побоїв такі батьки можуть заперечувати факти насильницьких дій, пояснюють розповідь дитини корисливими цілями, звинувачують його у брехні.

Крім цього важливими моментами є: незрозуміла відстрочка у зверненні батьків та дитини за допомогою в медичний заклад; отримання повторних підозрілих травм; багаторазове поміщення дитини в різні установи для лікування травм. Як правило, в процесі бесіди батьки демонструють нереалістичні і передчасні очікування по відношенню до дитини.

Існують також **особливості емоційних реакцій дітей**, за якими можна запідозрити насильство:

- тривожність дитини;
- боязнь зустрічатися з батьками;
- побоювання дитини що захисники, які після бесіди з батьками можуть стати на їхній бік, повірять, що покарання і побої дитина «заслужила».

Зустрічаються випадки, коли діти «вигадують» ситуації насильства над ними. Причини цього можуть бути різні: підвищена потреба в увазі, співчутті, конфлікти в родині або з однолітками, схильність до фантазування. Поведінка і емоційні реакції дітей в цьому випадку не відповідає розповідям. Як правило, описуючи жорстоке поводження, побої, дитина не відчуває страху перед батьками, захоплюється розповіддю і отримує задоволення від уваги до себе. Тим не менш такі скарги не можна залишати без уваги. У будь-якому випадку така поведінка свідчить про неблагополучний стан дитини.

Серед дітей, які тимчасово влаштовані до закладів соціального захисту дітей (центри соціально психологічної реабілітації дітей притулки для дітей) можна помітити дітей, які зазнавали в сім'ї фізичного насильства. Ці діти можуть здригатися від несподіваного руху руки, бояться повертатися додому, реагують сльозами на будь-яку невдачу в навчанні, схильні до бійок у вирішенні конфліктів.

Емоційні реакції дітей обумовлені безліччю факторів, тому всі перераховані вище ознаки не можуть розглядатися окремо від контексту ситуації і служити основою для висновків щодо існування жорстокого поводження з дитиною.

Як може бути виявлено, що дитина страждає від насильства або жорстокого поводження:

- огляд та безпосереднє спостереження (поведінка дитини, поведінка батьків, осіб, які їх замінюють);
- бесіда з дитиною;
- опитування батьків, осіб, які їх замінюють, родичів, сусідів;
- дослідження історії життя дитини, документації, інших джерел інформації..

Як найчастіше виявляється насильство над дитиною?

- дитина розповіла друзям, знайомим, дорослим;
- агресор пішов з сім'ї, що спонукало іншого дорослого «почути» дитину;
- насильника застали на місці події;
- ситуація в сім'ї «досягла межі»;
- з'явилась людина, з якою дитина змогла поділитися (бабуся, дідусь, хрещена, хрещений і т. д.).

Виявлення дитини може здійснюватись шляхом безпосереднього звернення дитини, або її законного представника:

- до будь-якого суб'єкта взаємодії, визначеного Порядком розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення, в тому числі до поліції (наказ Мінсоцполітики, МВС, МОН, МОЗ від 19.08.2014 № 564/836/945/577);
- на «гарячу лінію», «телефон довіри»;
- до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- служби у справах дітей, яка є координатором заходів щодо захисту дітей від насильства та жорстокого поводження з ними або загрози його вчинення;
- до педагога у школі, до лікаря;
- до іншого суб'єкта або особи.

Така дитина може бути виявлена під час виконання службових обов'язків:

- педіатром, лікарем, медсестрою у дитячому закладі;
- працівниками дитячого дошкільного закладу;
- педагогами в школі;
- педагогічними працівниками закладів позашкільної освіти;
- під час проведення профілактичних заходів (рейдів);
- представниками поліції;
- при здійсненні центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сім'ї, щодо якої надійшло повідомлення як про таку, що опинилася у складних життєвих обставинах.

Інформація про дитину може надходити від:

- центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- служби у справах дітей, яка є координатором заходів щодо захисту дітей від насильства та жорстокого поводження з ними або загрози його вчинення;
- органів внутрішніх справ;
- установ охорони здоров'я;
- закладів освіти;

- неурядових організацій;
- інших установ (церкви, релігійні структури, організації, що захищають права людини);
- окремих осіб (інших постраждалих чи свідків, родичів тощо).

При виявленні будь-яким суб'єктом дитини, яка постраждала від жорстокого поводження, інформація обов'язково подається до служби у справах дітей та органу внутрішніх справ. При цьому, термін подачі інформації щодо виявленої дитини не повинен перевищувати *однієї доби з дня виявлення*.

Запитання до обговорення:

- Як поліцейський може виявити, дитину, яка страждає від насильства або жорстокого поводження?
- Хто є суб'єктами виявлення дітей, які страждають від насильства або жорстокого поводження?
- Хто є координатором заходів щодо захисту дітей від насильства та жорстокого поводження з ними або загрози його вчинення?
- Які можуть бути джерела отримання інформації про дитину, яка страждає від насильства або жорстокого поводження (для поліцейського ювенальної превенції)?

2. Робота в групах «Виявлення дитини, яка страждає від насильства або жорстокого поводження за ознаками»

Мета: сформувати у учасників навички розпізнавання видів насильства або жорстокого поводження з дитиною за ознаками.

Викладач об'єднує учасників у 6 груп, роздає ознаки жорстокого поводження з дитиною (див. вище у повідомленні) та пояснює завдання.

Кожна з груп є одним із суб'єктів виявлення дитини, яка страждає від насильства або жорстокого поводження:

- 1-ша група – служба у справах дітей;
- 2-га група – центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- 3-тя група – ювенальна превенція;
- 4-та група – медики;
- 5-та група – вчителі;
- 6-та група – сусіди дитини.

Кожна група протягом 15 хв. має визначити, за якими ознаками та як саме (заходи, рейди і т.д.) вони, як представники тієї чи іншої структури при виконанні свої службових обов'язків можуть виявити дитину, яка страждає від насильства або жорстокого поводження. Напрацювання кожна група фіксує на аркуші фліпчарту.

Протягом 6-7 хв. триває презентація напрацювань кожної групи.

3. Робота в групах, обговорення «методи збору інформації про жорстоке поводження з дитиною»

На першому етапі викладач разом зі здобувачами шляхом мозкового штурму визначає можливі методи виявлення індикаторів насильства та збору інформації щодо факту насильства над дитиною.

З переліку методів, названих здобувачами, викладач обирає

найпоширеніші, а саме:

- огляд та безпосереднє спостереження;
- перша бесіда з дитиною;
- опитування батьків, опікунів/піклувальників, вихователів, родичів;
- дослідження історії життя дитини, документації, інших джерел інформації.

На другому етапі викладач об'єднує здобувачів у 4 групи, кожна з яких аналізуватиме:

- сутність та особливості використання одного з чотирьох визначених методів збору інформації;
- його сильні та слабкі сторони, приділяючи особливу увагу рекомендаціям для поліцейського, котрий здійснює збір інформації.

На третьому етапі групи презентують свої напрацювання.

Запитання для обговорення:

1. Чи всі із розглянутих методів збору інформації ми використовуємо у своїй діяльності?
2. Який, із розглянутих методів збору інформації, на вашу думку, є найбільш вдалим у випадках жорстокого поводження з дитиною? Чому?
3. у чому полягають переваги збору інформації міждисциплінарною командою фахівців?

4. Робота в групах «Які заходи може вчинити поліцейський ювенальної превенції для припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною?»

Викладач об'єднує учасників у 4 групи, кожна з яких отримує картку з видом насильства (фізичне, сексуальне, економічне, психологічне) та пояснює завдання.

Кожна група протягом 15 хв. має визначити, які дії можуть бути вчинені поліцейським ювенальної превенції для припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною за тим видом насильства, який отримала група.

Питання на яких учасники мають зосередитися:

1. Дії, які можуть входити до цього виду насильства
2. Ознаки, за якими можна визначити, цей вид насильства.
3. Які заходи може вчинити поліцейський ювенальної превенції для припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною.
4. Які проблеми можуть виникнути при діях з припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною та можливі шляхи вирішення.

Протягом 6-7 хв. триває презентація напрацювань кожної групи.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

Будь-який вид жорстокого поводження з дітьми призводить до різних наслідків, але поєднує їх одне – шкода фізичному та психічному здоров'ю дитини чи створення небезпечної ситуації для її розвитку та життя.

Працівнику поліції варто не лише розрізняти види насильства над дитиною, а й розуміти його наслідки для дитини та родини загалом.

2. Поняття і характеристика булінгу (цькування) учасника освітнього процесу.

1) Інформаційне повідомлення (використано матеріали навчально-методичного посібника «Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект):

Вчені визначають шкільний булінг як тривалий процес свідомого жорстокого ставлення з боку однієї дитини або групи дітей до іншої дитини або групи інших дітей.

Булінг (від англ. *bully*— хуліган, залякувати) – форма насильства у вигляді травлі, бойкоту, насмішок, дезінформації, псування особистих речей, фізичній розправі, тощо

Фізичний булінг – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Економічний булінг – крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо.

Психологічний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Сексуальний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти тощо.

Кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу інтернет, цькування через соціальні мережі).

Найчастіше булінг відбувається в місцях, де контроль з боку дорослих менший або відсутній взагалі. Це можуть бути: їдальні, сходи, коридори, вбиральні, роздягальні, спортивні майданчики.

Знуцання найбільш поширені в початковій або середній школі, рідше у старшій. Однак, необхідно відмітити, що в старшій школі булінг набуває більш прихованого характеру. Кривдники – хлопці частіше застосовують фізичне насильство, дівчата – дражняться, поширюють чутки, ігнорують та бойкотують жертву.

Фізичне насильство найбільш помітне, найскладніше помітити психологічне насильство. Сьогодні набирає обертів кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету. Діти реєструються в соціальних мережах, створюють сайти, де можуть вільно спілкуватися, ображаючи інших, поширювати плітки, особисті фотографії, зроблені в роздягальнях чи вбиральнях.

Жертви булінгу зазнають чимало страждань. Шкільне цькування спричиняє небезпечні довготермінові психологічні наслідки – низька самооцінка, самотність, відсутність почуття безпеки, депресія і навіть суїцидальні настрої.

Хто такий переслідувач? Це дитина, яка невпевнена в собі, і під цією маскою приховує свою слабкість і неспроможність. Із переслідувачами

підтримують дружні відносини, тільки щоб самим не стати жертвою і таким способом намагаються себе захистити від насмішок і будь-якого прояву знущання. Для переслідувача часто характерні такі риси : вони відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі; вони імпульсивні й легко шаленіють; часто зухвалі та агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів); не виявляють співчуття до своїх жертв; якщо це хлопчики, вони зазвичай фізично сильніші за інших.

Є діти, які можуть з однаковою ймовірністю стати як переслідувачем, так і жертвою. Це агресивні діти і скаржники. З одного боку, всі ці якості можуть стати причиною неприязні однолітків, з іншого – саме ці якості іноді дозволяють дитині отримати владу над іншими і утримувати її.

Варто пам'ятати, що дитина-переслідувач так само потребує уваги і допомоги педагога та шкільного психолога, як і дитина-жертва. Часто переслідувачі походять із кризових сімей, де батьки постійно сваряться, не приділяють дитині належної уваги, зловживають алкоголем, або й взагалі така дитина може бути свідком чи жертвою домашнього насильства.

Жертвою булінгу найчастіше стають діти з незвичайною зовнішністю (помітні шрами, косоокість тощо або ж зовнішністю, не звичною для даної громади, – інший колір шкіри, розріз очей тощо); замкнуті і сором'язливі діти, з низькою самооцінкою, неуспішні у спілкуванні; діти, у яких немає друзів серед однолітків (більш успішні в спілкуванні з дорослими; часто діти зі специфічними інтересами, що призводить до сприйняття їх як «диваків», талановиті та обдаровані); фізично слабші за однолітків хлопчики; у молодших класах – неуспішні у навчанні, неохайно одягнені діти.

Жертвою булінгу може стати дитина, погляди якої відрізняються від загальноприйнятих у даному колективі, нові учні у класі, родина якої була активним учасником протестних акцій. Діти можуть не розказувати про ці випадки нікому з дорослих. Особливо це стосується хлопчиків, від яких батьки через поширеність гендерних стереотипів вимагають, щоб ті були мужніми і протистояли цькуванню.

Варто пам'ятати, що важливим аспектом для дитини, яка страждає від цькування у школі, є достатня любов, підтримка, здорові відносини у сім'ї, а також наявність активного соціального життя поза школою – участь у гуртках, наявність друзів із схожими інтересами тощо. Якщо центральне місце у житті дитини займає школа, а вдома вона не відчуває себе затишно і в безпеці, то булінг в класі переживається дуже болісно. Є випадки, коли доведені до краю діти вчиняють самогубство або ж брутально розправляються з однокласниками (випадки масових розстрілів у школах).

2). Практичне опрацювання історій «Булінг в дитячому середовищі»

Об'єднати групу в 4 підгрупи. Кожна підгрупа отримує історію з життя дітей (за зверненнями дітей на Національну дитячу «гарячу лінію»).

Необхідно визначити вид булінгу, хто потерпає від булінгу, хто вчиняє булінг, наслідки булінгу для дитини, які можете дати поради виходу з ситуації насильства (для цього відводиться 10 хвилин).

Потім просимо вас представити результати вашої роботи (для кожної групи по 3 хвилини).

Історії

1. – Доброго вечора! Мене звати Наталя. Я вам телефоную з Львівської області. Мені нещодавно виповнилося 14 років. Моє хобі – це спілкування в соціальних мережах. Десь місяць тому через соціальні мережі я познайомилася з чоловіком, якому 35 років. Спочатку я з ним охоче спілкувалася. Це тривало майже тиждень. Потім мені стало нудно і я відмовилася від спілкування з ним. Він цього не зрозумів і постійно мені пише, телефонує. Одного разу навіть чекав біля будинку. Це трапилось тому, що я всю особисту інформацію написала в соціальній мережі. Тепер мені дуже боязко. Що я можу зробити, аби він перестав мене переслідувати?

2. – Доброго дня! Мене звати Ярослава. Мені 12 років. Я проживаю в Києві. Мої проблеми почалися після того, як я перейшла на початку навчального року до нової школи. Всі мої однокласники утискають мене, ображають, інколи, навіть б'ють. Це все відбувається через те, що я дуже погано розмовляю, бо маю певні проблеми зі здоров'ям. Але ж я в цьому не винна. Я відчуваю, як мої однокласники стараються вижити мене з класу. Як мені знайти з ними спільну мову? Насправді, я дуже хочу з ними дружити.

3. Я навчаюся в 8 класі. Всі вчителі дуже люблять наш клас. Наші діти – дуже добрі. Правда, єдва однокласника – Тарас та Славик – які постійно ображають наших дівчат, б'ють хлопчиків. Вони і мене теж били та ображали, але тепер вже ні. Все змінилося через те, що в цьому навчальному році до нашого прийшов новий хлопчик. Він перейшов з іншої школи. Його звати Вінсет. Він «не наш». Він темношкірий. У дитинстві він із мамою переїхав в Україну та зараз він живе із мамою, бабусею та дідусем. Коли Вінсет до нас перейшов, Тарас та Славик його одразу не полюбили, по-перше через інший колір шкіри. Вони постійно його ображають «негром», «рабом», «виродком». Часто б'ють його. Я не одноразово бачив, як Вінсет плакав. Я розумію, що це неправильно, але втручатися в цю ситуацію я не дуже хочу. Насправді, мені дуже шкода Вінсета. Він хороший і гарно грає у футбол. Але я з ним не спілкуюся, через те, що думаю, що Тарас та Славик будуть знову наді мною знущатися.

4. Добрий день. Мене звати Олег. Я вирішив до Вас звернутися, через те, що у мого кращого друга є проблема. Його звати Саша. Це мій однокласник. Нам по 12 років. Останнім часом его сильно ображать однокласники. Вони постійно забирають у нього гроші, які мама дає йому та змушують кожного дня просити ці гроші у мами. Він дуже сильно боявся мені про це розповісти, через те що старшаки йому сказали, якщо Саша комусь про це скаже, то вони його поб'ють. Тепер ми разом не знаємо, як вирішити його проблему.

Завдання групам: Опрацюйте запропоновану історію та визначте:

1. Вид булінгу
2. Хто вчиняє булінг
3. Хто потерпає від булінгу

4. Наслідки булінгу для дитини

3). Обговорення «Правила дитячого колективу для уникнення булінгу»

Варіант 1

Учасники колективно, за бажанням висловлюють правила колективу для уникнення булінгу.

Варіант 2

Об'єднати здобувачів у 3 групи. Кожна група розробляє по 5 правил уникнення булінгу в класному/дитячому колективі та записати їх на листах.

Представник кожної групи знайомить решту здобувачів із правилами, які розробила група.

Підсумок: дитина повинна знати до кого їй можна звернутися за допомогою, якщо вона опинилась або стала свідком ситуації булінгу:

- у своєму навчальному закладі – до соціального педагога, практичного психолога, класного керівника, медіатора, вчителя, медичного працівника;
- в поліції – до дільничного інспектора, працівників ювенальної превенції;
- до працівників служби у справах дітей державної адміністрації;
- неурядових громадських організацій;
- зверніться також за порадою до батьків.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

Варто пам'ятати, що важливим аспектом для дитини, яка страждає від цькування у школі, є достатня любов, підтримка, здорові відносини у сім'ї, а також наявність активного соціального життя поза школою – участь у гуртках, наявність друзів із схожими інтересами тощо. Якщо центральне місце у житті дитини займає школа, а вдома вона не почуває себе затишно і в безпеці, то булінг в класі переживається дуже болісно. Є випадки, коли доведені до краю діти вчиняють самогубство або ж брутально розправляються з однокласниками (випадки масових розстрілів у школах).

План проведення заняття:

Частина 2

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Постановка мети і завдань заняття

II. Порядок проведення основної частини заняття.

3. Застосування спеціальних практик та методик допиту (опитування) дитини, як рішучого кроку в захисті прав дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, та дітей, які стали свідками жорстокого поводження та насилля.

1) Рольова гра «Опитування/допит дитини»

На першому етапі вправи викладач об'єднує здобувачів у чотири групи та пропонує розглянути ситуацію насилля

Перша група. «Постраждала дитина»

Друга група «Працівник поліції»

Третя група «Члени родини»

Четверта група «Спостерігачі»

Кожна група отримує своє завдання та інструкцію до виконання ролей. На підготовку до виконання кожній групі надається 10 хвилин.

Ситуація

Оксана, 9 років. У Соціальну службу звернувся опікун, дядько дівчинки, з проханням зняти з нього опіку так як поведінка Оксани являється загрозою для його біологічної дитини, якій два роки. За клопотанням Служби дівчинка була направлена на влаштування до Центру реабілітації.

Коли дівчинці виповнилось 5 років вона поїхала на літо в сім'ю, до Італії. На наступне літо Оксана знову поїхала до Італії, але вже до іншої сім'ї через те що в першій, зі слів дитини, їй не сподобалось. Поїздка в останню сім'ї дівчині запам'яталась розкішним будинком та подарунками. Коли Оксані виповнилось 8 років, бабуся помирає і опіку оформляє брат біологічної матері, Василь. Зі слів Василя та його дружини, Оксана здібна дівчинка, може гарно навчатись коли захоче, але разом із тим часто відмовлялась їх слухати, ігнорує звернення, сперечається з ними, закривається з їх дочкою в туалеті та знімає з неї одяг. Також, Валентина не одноразово бачила як дівчинка займається мастурбацією, може ходити оголеною перед дядьком Василем, роздягати іграшки та грати в гру, де іграшки труться одна об одну. Зі слів дядька, у нього є підозра, що над дівчинкою було скоєно сексуальне насилля в осатаній сім'ї Франциска та Луїзи, куди дівчинка їздила за кордон. Дану інформацію їм надала сестра бабусі, якій Оксана розповіла, що Франциско грав з нею в гру «доганялки»: Франциско роздягався та дівчинка теж роздягалась та тікала від нього. Франциско її наздоганяв та сильно її обіймав, після чого дарував її подарунки та говорив нікому не розповідати(зі слів дівчинки

Зі слів вихователів дівчинка досить самостійна, швидко адаптувалась до умов Центру, одразу з усіма познайомилась, здатна відстояти себе, наполеглива у бажанні отримати найкраще. Частими є конфлікти з однолітками через не охайність, бійки, лайливі слова. Наявний був випадок коли Оксана зібрала у своїй кімнаті дітей молодшого віку та наказала їм роздягнутись, або лягти один на одного. Також, наявними були випадки мастурбації. Оксана часто одягає яскраві сережки, (ні відповідно віку), фарбує очі та губи, грає до хлопців старшого віку, або до чоловіків-волонтерів яким проситься на руки. Під час занять з психологом Оксана грає в хованки та доганяє іграшками, де в кінці гри іграшки лягають одна на одну.

Роль Дівчинки: Оксанка, 9 років . Одразу іде на контакт, але разом із тим присутня тривога та напруга, що проявляється в тому, що дівчині складно всидіти на місці, сконцентруватись на взаємодії, послідовно відповідати на питання. Дівчина намагається привернути увагу працівника поліції та сподобатись йому: вона показує свої іграшки, просить дорослого, щось їй подарувати, погратись із нею. Оксана може раптово вставати з місця та ігнорувати запитання, які їй задає дорослий та сама запитувати те, що їй

цікаво з метою отримати щось від дорослого. В момент, коли її запитують про дядька Франциска, дівчинка завмирає та перестає говорити. В такі моменти спогадів вона говорить, що втомилась та більше не хоче говорити про дядька Франциска. Запитує дорослого, що він їй подарує вкінці.

Роль «Член родини». Не дуже йде на контакт. Уникає розповіді про насилля над дівчинкою та намагається зняти з себе відповідальність. Якщо працівник поліції активно почне застосовувати адекватні тактичні прийоми та комунікативні навички, то член родини все розповідає, але не відразу.

Роль спостерігача: Спостерігач фіксує емоційні прояви, реакції, поведінку, фізіологічні прояви дитини та інтерв'юера під час опитування. Аналізує, які комунікативні навички та тактичні прийоми застосовує працівник поліції при опитування дівчинки та члена родини.

Звертає увагу. Емоційні реакції, поведінка, тембр голосу, жести працівника поліції в процесі опитування дитини. Що допомагало, а що заважало?

Реагування на емоційні та поведінкові прояви дитини? Що допомогло встановити контакт та допомогти дитині відповідати на питання? Реакція інтерв'юера на розповідь про факт насильства над дитиною?

Емоційні, поведінкові, фізіологічні прояви дитини під час приговорювання про факт насильства?

Роль працівника поліції:

Провести опитування. Перевірити інформацію, щодо можливого факту сексуального розбещення? З'ясувати в якій саме сім'ї було здійснено насилля? Хто та як саме здійснював насилля? Встановити контакт враховуючи вікові особливості, історію дитини та інформацію отриману на підготовчому періоді. Підготувати перелік питань які необхідно задати дівчинці.

Отримати відповіді на питання, щодо факту насильства над дитиною.

Другий етап вправи. Після того, як групи готові, починається процес програвання ситуації (За методикою. «Акваріум»). Всі часники сідають у полуколо. З кожної групи виходить: дитина, член родини, два працівника поліції та два спостерігача.

Перша трійка працівник поліції, дитина та спостерігач;

Друга трійка працівник поліції, член родини та спостерігач.

Процес програвання розпочинається, через шість хвилин програвання викладач каже «СТОП, ЗАМІНА» і учасники з кола замінюють всіх учасників програвання. Так повторюється ще раз. Таким чином у грі приймає участь 18 учасників.

Третій етап вправи. Тренер організовує обговорення.

- Як почували себе учасники, які були в ролях: «Працівника поліції», «Постраждала дитини», «Члени родини»?

- Чи удалося побудувати опитування та бесіду позитивно?

- Що вдалося, а що ні?

- Які враження та коментарі у спостерігачів? (спочатку позитивне, потім доповнення)

- Які комунікативні навички та тактичні прийоми взаємодії було застосовано працівниками поліції в процесі взаємодії як з дитиною, так і з членами родини?

- На що треба звернути найбільшу увагу при проведення опитування?

2). Міфи, які можуть виникати в процесі опитування дитини

Міф 1. *Опитування дитини в місці її проживання мінімізує травматичний характер ситуації.*

Факт. Не рекомендується опитувати дитину там, де вона проживає. Асоціація місця проживання з пережитою травмою може призвести до втрати почуття безпеки дитини в оточенні, яке раніше було для неї притулком, сприймалося як дружнє і було пов'язане з позитивними подіями. Коли виникає необхідність опитувати дитину як свідка в суді, варто відступити від деяких правил, які є обов'язковими при судовому розгляді справи, для отримання важливого доказового матеріалу і зниження емоційного напруження дитини.

Міф 2. *Процесуальні дії за участю дітей - свідків чи жертв завжди слід проводити якомога раніше після подій, які є предметом досудового або судового впровадження.*

Факт. Опитування дитини безпосередньо після травматичної події або через невеликий проміжок часу може призвести до несприятливих для неї наслідків і водночас обмежувати цінність отриманого матеріалу. Це може також посилювати негативні емоції, пов'язані з почуттям нещодавньої кривди, інтенсифікувати відчуття загрози, призвести до поглиблення страху і до виникнення захисних реакцій. Очевидно, що такий емоційний стан перешкоджає перебігу пізнавальних процесів дитини, а значить, обмежує її здатність зосереджуватися, згадувати та обговорювати події проблеми. Опитування, якщо немає особливих обставин, не повинно проводитися в період проявів у дитини симптомів ПТСР (посттравматичного стресового розладу), які призводять до погіршення пізнавальних та емоційних процесів. Цього вимагають не лише інтереси дитини, а й правосуддя. З іншого боку, термін опитування малолітнього свідка чи потерпілого, занадто віддалений від події злочину, є несприятливим з огляду на обмежені можливості пам'яті дитини, особливо дошкільного віку.

Міф 3. *Участь в опитуванні одного з батьків або іншої особи, близької до дитини, допомагає їй.*

Факт. На користь такого підходу свідчать такі аргументи:

Досвід показує, що діти часто не хочуть розкривати правдиву інформацію у присутності близької їм людини, оскільки відчують сором стараються їх захистити від емоційно важкої інформації.

Під час розповіді про травматичний досвід діти відчують емоційне напруження близької їм людини та викликані цим негативні емоції, що природно становить додатковий психічний тягар.

Присутність близької людини, навіть якщо її поведінка буде пасивною, може сприйматися як форма тиску на дитину та створювати підставу для

того, щоб поставити під сумнів вірогідність розповіді.

Присутність цих осіб при допиті дитини суперечитиме подальшому виконанню ними ролі свідка в справі.

Міф 4. *Особа кривдника завжди викликає у дитини страх та негативні емоції.*

Факт. Слід пам'ятати, що вираження дитиною негативного ставлення і почуттів по відношенню до дорослих не обов'язково означає, що вона була ними скривджена. І навпаки, заподіяння кривди конкретною особою, зокрема, кривди сексуального характеру, не обов'язково викликає негативні емоції по відношенню до кривдника. У дитини є своя власна картина світу і ключ до оцінки подій та людей. Дитина не оцінює їх у категоріях дорослих осіб. Для дітей дошкільного віку дружньою особою може бути хтось, хто частує солодощами, а поганою – той, хто обмежує ласування морозивом. У свою чергу, поведінка винуватця злочину, яка має сексуальний характер, може сприйматися дитиною як форма гри, частина звичних дій по догляду за тілом, способи вираження позитивних почуттів. У результаті кривдник може сприйматися як дружня, сердечна особа, що асоціюється з позитивними емоціями.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

Активність психолога повинна проявлятися не лише під час опитування. Його завданням має бути також підготовка дитини до свідчень, врахування рівня її розвитку, пояснення її ролі у провадженні. Крім того, він повинен подбати про якнайсприятливішу емоційну форму дитини, що служить належній мотивації до співпраці та свободі викладу інформації, а також про її підтримку під час проведення процесуальної дії.

Необхідним є також проведення відповідного психологічного обстеження дитини, важливого для оцінки рівня її розвитку, здібностей у сфері сприйняття, запам'ятовування та відтворення сприйнятих вражень, а також соціально-емоційного функціонування з урахуванням тих особливостей, які є важливими для змісту свідчень.

Тема № 5. Заходи щодо запобігання домашньому насильству

Практичне заняття. Заходи щодо запобігання домашньому насильству

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; опрацювати особливості застосування заходів індивідуальної профілактики, сформулювати у здобувачів знання щодо заходів профілактики з батьками, опікунами та особами, які втягують дітей у злочинну діяльність; розвинути вміння застосовувати знання в практичній діяльності.

Кількість годин – 2 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Сутність і зміст понять запобігання та протидії домашньому насильству.

2. Засади діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері

запобігання та протидії домашньому насильству.

3. Заходи щодо запобігання насильству та формування ненасильницьких моделей поведінки серед дітей та молоді.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна:

1. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. – 208 с.

2. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія: колективна монографія / Авт. кол. Бандурка І. О., Федоренко О. І., Мілорадова Н.Е, Джагунов Г.В., Харченко С.В, Доценко В.В., Макарова О.П., Бойко С.М., Медведєва О.В., Червоний П.Д. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2023. 486 с.

3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д. В. Швеця ; [Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

Допоміжна:

1. Доценко В.В. Профілактична робота з протидії сексуальному насильству щодо дитини // Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми : зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. (27 травня 2020 року м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Координатор проектів ОБСЄ в Україні. – Харків : ХНУВС, 2020. С. 40-44.

2. Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції [Текст]: метод. рек. / [В.Л. Костюк, Н.В. Федоровська, М.В. Пашковська]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с.

3. Запобігання та реагування на гендерно зумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах. Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій / І. Адільханян та ін. Відень, Австрія, 2022. 54 с.

4. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству [Монографія] / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, В. В. Муранова та ін. / за заг. ред. А. О. Галай. – К. : КНТ, 2014. – 160 с.

5. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 1 / В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін. ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальнової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 515 с.

6. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 2 (спеціалізована) / В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін. ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальнової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 499 с.

7. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С.В. Альошкін, О.В. Даценко, К.Л. Бугайчук, Т.М.

Малиновська, К.Ю, Шеремет. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93с.

8. Практикум із психології ненасильницького спілкування та фасилітації : навч. посіб.. - Львів : ЛьвДУВС, 2019. - 107 с.

16. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї. Навч.-метод. посібник у двох томах / Кол. авт.: О.М. Бандурка, О.І. Бандурка, В.О. Брижик та ін.; за заг. ред. Бандурки О.М, Левченко К.Б., Трубавіної І.М. Київ : Україна, 2013. – 136 с.

9. Тренінг з питань реагування на факти домашнього насильства для офіцерів мобільних груп поліції: Робочий зошит тренера / О.А. Левенець, С.В. Альошкін, В.В. Богдан, Н.М. Прокопенко. Київ. UNFPA. 2020. 143 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФОП Макаренко, 2014. – 360 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1599759/>

2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Довідник для членів парламенту. Київ : К.І.С., 2014. 101 с. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#n12>

6. Психологічні та правові основи профілактики насильства в учнівському середовищі: наук.-практ. посіб. /авт. кол.: В.П. Остапович, Л.С. Процик, Ю.Ю. Бойко-Бузиль та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуженого юриста України В.О. Криволапчука. Київ: Видавництво Людмила, 2022. 156 с. URL: http://drive.google.com/file/d/1kgHsvqhOTk425fKvJNkvuQR_ERDzF1Q0/view?usp=sharing

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Постановка мети і завдань заняття

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Сутність і зміст понять запобігання та протидії домашньому насильству.

Робота в групах, рольова гра «Проведення бесіди»

Викладач об'єднує здобувачів у 5 груп і просить уважно вислухати завдання. Протягом 15 хвилин учасники мають в групах:

Скласти ситуацію, коли доречно проводити ознайомлювальні, виховні, попереджувальні бесіди з дитиною та батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї.

1 група – ознайомлювальна бесіда з дитиною;

- 2 група – профілактична бесіда з дитиною;
- 3 група – виховна бесіда з дитиною;
- 4 група – ознайомлювальна бесіда з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї;
- 5 група - попереджувальна бесіда з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї.

Виходячи з описаної ситуації скласти план проведення ознайомлювальної, виховної, попереджувальної бесіди з дитиною та батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї.

Обрати двох (або необхідну кількість за ролями) учасників з групи, які будуть розігравати роль працівника поліції та особи (осіб), з якою буде проводитися відповідна бесіда.

Після завершення часу, групи моделюють проведення відповідної бесіди.

Запитання для обговорення:

1. Що необхідно враховувати при плануванні бесіди?
2. Які навички повинен розвивати в собі працівник поліції для проведення бесіди?
3. чи доречним буде запрошувати для проведення бесіди інших фахівців?

2. Засади діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Вправа «Складаємо план заходів індивідуальної профілактики»

Викладач об'єднує здобувачів у 3 групи для виконання завдання «Складаємо план заходів індивідуальної профілактики».

Протягом 20 хвилин здобувачі мають в групах опрацювати відповідні ситуації та скласти план заходів індивідуальної профілактики.

Ситуація 1

З виховної установи звільнився по закінченню строку відбування покарання неповнолітній Миронов Віктор Антонович, (на момент звільнення 15 років.), Мати неповнолітнього, яка була раніше судима за вчинення квартирних крадіжок, в даний час працює диспетчером в таксі, за місцем роботи характеризується позитивно.

Миронов до засудження вживав наркотики з групою осіб, до складу якої входило 6 чоловік і вчиняв з ними квартирні крадіжки. В даний час із числа осіб, що входили в групу: 4 особи відбувають покарання; 2 особи померли від передозування наркотиків.

Завдання:

Складіть план заходів індивідуальної профілактики

Ситуація 2

Під час спільного патрулювання, працівники патрульної поліції та дільничний офіцер поліції при обході адміністративної дільниці, біля магазину «Продуктові товари» зустріли 14-літнього Макарова Євгена на прозвище «Челентано», який співав під гітару пісні та просив у перехожих громадян гроші. Вказаний неповнолітній, неодноразово затримувався

працівниками поліції та соціальних служб і повертався матері під нагляд. Остання працювали на декілька роботах і вплинути на сина не могла. Зі слів неповнолітнього – своєю діяльністю він намагався допомогти матері.

Завдання:

Складіть план заходів індивідуальної профілактики

Ситуація 3

Неповнолітній Дмитро 13 років, який тривалий час пропускав навчання в школі та вживав наркотики, в стані наркотичного сп'яніння спричинив нанесення тяжких тілесних ушкоджень своєму однолітку.

Завдання:

Складіть план заходів індивідуальної профілактики

План заходів індивідуальної профілактики повинен включати:

- порядок отримання повної інформації про дитину, виявлення всебічних даних про середовище, у якому проживає дитина;
- порядок реалізації заходів індивідуальної профілактики, а саме: проведення ознайомлювальних, попереджувальних, виховних бесід з дитиною, *яка перебуває на профілактичному обліку*, здійснення контролю за її поведінкою;
- порядок проведення заходів щодо попередження адміністративних та кримінальних правопорушень;
- заходи профілактики кримінальних правопорушень на стадії висловлення намірів чи їх підготовки шляхом схиляння до добровільної відмови від їх вчинення, допомоги у вирішенні проблеми, яка є причиною, що штовхає дитину на вчинення кримінального та адміністративного правопорушення;
- порядок здійснення контролю за ефективністю індивідуальної профілактики шляхом *надсилання запитів* про поведінку дітей за місцем проживання, навчання та роботи, опитування осіб, які оточують дитину;
- порядок підготовки матеріалів для зміни статусу дитини (зняття з профілактичного обліку, надсилання подання для вирішення питання щодо зміни покарання)

Після завершення часу, групи презентують свої напрацювання.

3. Заходи щодо запобігання насильству та формування ненасильницьких моделей поведінки серед дітей та молоді.

Здобувачі об'єднуються в пари і працюють з наступними кейсами:

Кейси «Особливості індивідуальної профілактики»

Кейси взято з професійних програм підвищення кваліфікації та первинної професійної підготовки фахівців підрозділів МВС. Електронний режі доступу: <https://ipo.naiu.kiev.ua/profesijni-programi-pidvishhennya/>

Робота в 5 групах

Ситуація 1

Учень шостого класу знаходячись у загальноосвітньому навчальному закладі, постійно порушує дисципліну як у школі, так і в класі, веде себе агресивно до своїх однокласників, штовхається та б'ється, забирає у дітей речі та час від часу прогулює заняття.

Завдання:

Які заходи профілактичного характеру необхідно вжити працівникові поліції щодо дитини?

Складіть план бесіди ознайомлювальної/ попереджувальної/ виховної за необхідності.

Встановлення чинників такої поведінки дитини та їх усунення можуть змінити ситуацію?

Ситуація 2

З виховної установи звільнився по закінченню строку відбування покарання неповнолітній Миронов Віктор Антонович, (на момент звільнення 15 років.). Мати неповнолітнього, яка була раніше судима за вчинення квартирних крадіжок, в даний час працює диспетчером в таксі, за місцем роботи характеризується позитивно.

Миронов до засудження вживав наркотики з групою осіб, до складу якої входило 6 чоловік і вчиняв з ними квартирні крадіжки. В даний час із числа осіб, що входили в групу: 4 особи відбувають покарання; 2 особи померли від передозування наркотиків.

Завдання:

Які заходи профілактичного характеру необхідно вжити працівникові поліції щодо дитини?

Складіть план бесіди ознайомлювальної/ попереджувальної/ виховної за необхідності.

Встановлення чинників такої поведінки дитини та їх усунення можуть змінити ситуацію?

Ситуація 3

Під час спільного патрулювання, працівники патрульної поліції та дільничний офіцер поліції при обході адміністративної дільниці, біля магазину «Продуктові товари» зустріли 14-літнього Макарова Євгена на прозвище «Челентано», який співав під гітару пісні та просив у перехожих громадян гроші. Вказаний неповнолітній, неодноразово затримувався працівниками поліції та соціальних служб і повертався матері під нагляд. Остання працювали на декілька роботах і вплинути на сина не могла. Зі слів неповнолітнього – своєю діяльністю він намагався допомогти матері.

Завдання:

Які заходи профілактичного характеру необхідно вжити працівникові поліції щодо дитини?

Складіть план бесіди ознайомлювальної/ попереджувальної/ виховної за необхідності.

Встановлення чинників такої поведінки дитини та їх усунення можуть змінити ситуацію?

Ситуація 4

Неповнолітній Дмитро 13 років, який тривалий час пропускав навчання в школі та вживав наркотики, в стані наркотичного сп'яніння спричинив нанесення тяжких тілесних ушкоджень своєму однолітку.

Завдання:

Які заходи профілактичного характеру необхідно вжити працівникові поліції щодо дитини?

Складіть план бесіди ознайомлювальної/ попереджувальної/ виховної за необхідності.

Встановлення чинників такої поведінки дитини та їх усунення можуть змінити ситуацію?

Ситуація 5

Школяр Андрій повідомив поліцейському, про те що в школі група старшокласників постійно принижують його друга Миколу, знущаються, застосовують силу. Все це відбувається в шкільному туалеті (шкільний булінг). Про це діти неодноразово повідомляли класному керівникові, але знущання продовжуються. Микола неодноразово говорив про наміри покінчити життя самогубством.

Завдання:

Які заходи профілактичного характеру необхідно вжити працівникові поліції щодо дитини?

Складіть план бесіди ознайомлювальної/ попереджувальної/ виховної за необхідності.

Встановлення чинників такої поведінки дитини та їх усунення можуть змінити ситуацію?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

Проблема насильства в сім'ї, як для багатьох інших країн, стоїть досить гостро й для України. Її небезпечність полягає у тому, що різноманітні прояви насильства та жорстокого поводження не лише руйнують відносини в родині, стають причиною глибоких психологічних травм, а й виступають однією із передумов руйнації правових, моральних та духовних засад суспільства.

Захист дітей від жорстокості, попередження злочинів проти них є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням, вирішення якого носить міждисциплінарний характер.

У діяльність щодо припинення насильства повинні залучатися працівники правоохоронної системи, органів опіки та піклування, представники соціальної та педагогічної спільнот, співробітники медичної і психологічної служб.

Профілактика, або превенція, передбачає необхідність вжиття заходів для заохочення змін у соціальних і культурних моделях поведінки жінок та чоловіків з метою викорінення упереджень, звичаїв, традицій та всіх інших практик, які ґрунтуються на ідеї неповноцінності жінок або на стереотипних ролях жінок та чоловіків та для запобігання всім формам насильства.

Профілактична робота може здійснюватись на таких рівнях:

- 1) усього суспільства, окремого регіону, адміністративно-територіальної одиниці (рівень громади);
- 2) окремого закладу, організації, установи (рівень групи);
- 3) окремого індивіда чи його сім'ї (індивідуальний рівень).

Тема № 6. Корекція для осіб, які постраждали від насильства в сім'ї, або вчинили насильство в сім'ї.

Практичне заняття. Корекція для осіб, які постраждали від насильства в сім'ї, або вчинили насильство в сім'ї.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; сформулювати вміння використовувати методи діагностики психоемоційного стану чоловіків, які вчиняють насильство або належать до групи ризику щодо його вчинення; опрацювати вправи з Програми корекційної роботи з кривдниками та постраждалими.

Кількість годин – 4 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Зміст та методи діагностики психоемоційного стану чоловіків, які вчиняють насильство або належать до групи ризику щодо його вчинення
2. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї.
3. Види психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна:

1. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. – 208 с.
2. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія: колективна монографія / Авт. кол. Бандурка І. О., Федоренко О. І., Мілорадова Н.Е, Джагунов Г.В., Харченко С.В, Доценко В.В., Макарова О.П., Бойко С.М., Медведєва О.В., Червоний П.Д. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2023. 486 с.
3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д. В. Швеця ; [Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

Допоміжна:

1. Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції [Текст]: метод. рек. / [В.Л. Костюк, Н.В. Федоровська, М.В. Пашковська]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с.
2. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Мустафаєв Г.Ю., Довгаль І.І. – Київ : ОБСЄ, 2011. – 192 с.
3. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. – 114 с.
4. Практикум із психології ненасильницького спілкування та

фасилітації : навч. посіб.. - Львів : ЛьвДУВС, 2019. - 107 с.

5. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї. Навч.-метод. посібник у двох томах / Кол. авт.: О.М. Бандурка, О.І. Бандурка, В.О. Брижик та ін.; за заг. ред. Бандурки О.М, Левченко К.Б., Трубавіної І.М. Київ : Україна, 2013. – 136 с.

6. Тренінг з питань реагування на факти домашнього насильства для офіцерів мобільних груп поліції: Робочий зошит тренера / О.А. Левенець, С.В. Альошкін, В.В. Богдан, Н.М. Прокопенко. Київ. UNFPA. 2020. 143 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

План проведення заняття:

Частина 1

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Постановка мети і завдань заняття

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Ознайомлення з методиками, які можна застосовувати для психологічної діагностики форм і причин агресивної поведінки особи (представлені в Комплексна Програма корекційної роботи з чоловіками, які вчиняють насильство або належать до групи ризику щодо його вчинення: інформаційно-методичні матеріали / за заг. ред. Бондаровської В. М., Журавель Т. В., Пилипас Ю. В. К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2014. 284 с.)

1). Методика вивчення схильності особистості до агресивної поведінки А. Басса та А. Даркі (адаптація А.К. Осницького).

А. Басс та А. Даркі запропонували опитувальник для виявлення важливих, на їхній погляд, показників та форм агресивної поведінки особи.

Автори визначили наступні види агресивної поведінки:

1) Використання фізичної сили щодо іншої особи – фізична агресія.

2) Прояви негативних почуттів як через форму (сварка, крик, верещання), так і через зміст словесних звертань до інших осіб (погроза, прокляття, лайки) – вербальна агресія.

3) Використовування обхідним шляхом спрямованих проти іншої особи пліток, жартів та прояви ненаправлених, неупорядкованих вибухів люті (крик, тупотіння ногами тощо) – непряма агресія.

4) Опонуюча форма поведінки, спрямована зазвичай проти авторитету та керівництва, що може наростати від пасивного супротиву до активних дій проти вимог, правил, законів – негативізм.

5) Схильність до роздратування, готовність при найменшому збудженні проявляти запальність, різкість, грубість – роздратування.

6) Схильність до недовіри та обережного ставлення до людей, яка виходить з переконання, що оточуючі хочуть завдати цій людині шкоди – підозріливість.

7) Прояв заздрості та ненависті до оточуючих, що обумовлені відчуттям гніву, невдоволеністю кимось конкретно або всім світом за справжні або уявні страждання – образа.

8) Ставлення та дії щодо себе та оточуючих, які виходять з можливого переконання самої особи в тому, що вона є поганою людиною, діє негарно: злісно, безсовісно – автоагресія або відчуття провини.

2). Методика діагностики схильності особи до конфліктної поведінки К. Томаса (адаптація Н. В. Грішиної) – визначення превалюючого способу поведінки людини в конфліктних ситуаціях.

Автор виділяє наступні способи регулювання конфліктів:

1) змагання (конкуренція) як прагнення досягти задоволення власних інтересів на шкоду іншій особі;

2) пристосування – на протилежність змаганню жертвування власними інтересами заради іншої людини;

3) компроміс;

4) уникання – відсутність як прагнення до кооперації, так і прагнення до досягнення власних цілей;

5) співпраця – коли учасники ситуації приходять до альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін.

3) Методика «Аналіз подій минулого життя особи, яка вчинила насильство в сім'ї»

На першому етапі застосування цієї методики досліджуваного просять записати найбільш важливі, з його точки зору, події свого минулого та майбутнього життя. Кількість подій не обмежується, але їх оптимальна кількість для цілей подальшого аналізу – 10-20.

Поруч з кожною подією ставиться дата (або дата початку та закінчення, якщо подія тривала визначений проміжок часу). Під подією розуміється будь-яка зміна, яка є важливою для досліджуваного (наприклад, дізналася про неминучість смерті). Якщо досліджуваний не хоче розкривати сутність події, він може позначити її умовно (наприклад, «Вечірка у Василя», не пояснюючи сенсу того, що відбулося на вечірці), або просто поставити дату.

На другому етапі досліджуваного просять оцінити події по тому, наскільки вони виявилися радісними чи сумними для досліджуваного, проставляючи оцінки від -5 до +5.

Далі аналізується взаємозв'язок подій. Для цього досліджуваному пропонують взяти останню по часу подію минулого та вказати кілька подій з переліку (не більше трьох), які спричинили означену подію (наприклад, подія 15 відбулася тому, що їй передували події 3, 7 та 14). Враховується не лише формальний, але й суб'єктивний зв'язок подій для досліджуваного. Так, подія «перша закоханість» може стати причиною події «укладання шлюбу», хоча вони і відносяться до різних людей.

4) Методика «дослідження здатності особи долати труднощі»

Опитувальник для отримання даних про здатність особи, яка вчинила насильство, долати труднощі, а не переносити свої проблеми та стреси на плечі партнера та інших членів сім'ї.

5) Методика визначення наявності травм розвитку особи, що вчинила насильство в сім'ї (Дженей і Беррі Уайнхолд)

Причиною дисфункціональної, у тому числі агресивної поведінки людини, є порушення і травми на найбільш ранніх етапах розвитку, включаючи внутрішньоутробний розвиток і процес народження. Залежно від того, в якому віці сталися травми розвитку, розрізняють співзалежну і протизалежну модель поведінки.

Протизалежна поведінка з'являється внаслідок того, що людина в дитинстві не змогла повністю завершити дві вкрай важливі стадії розвитку: прихильність і сепарацію. Якщо ці процеси не повністю засвоєні дитиною у відповідному віці, вони мають суттєвий вплив на моделі поведінки людини на всіх наступних етапах її розвитку. Якщо ці процеси не завершені пізніше в дитинстві або підлітковому віці, то пов'язані з ними незадоволені потреби впливають на життя дорослої людини і прагнуть до задоволення. Це може призводити до залежностей, серйозних конфліктів, проблем з близькістю та інтимністю, віктимізацією інших, неповноцінних стосунків.

Найбільш частою причиною співзалежної або протизалежної поведінки є травма розвитку, яка викликана непомітними, або ледве помітними розривами між батьками і дитиною, які призводять до недоліку або втрати емоційної гармонії та співналаштування. Якщо вони не виявлені і не дозволені, це створює патерн (модель) ізоляції і роз'єднання, який може сильно впливати на близькі стосунки в дорослому віці.

Дорослі, які пережили насильство з боку людей, яким вони довіряли, часто бояться повторення схожого насильства або того, що їх кинуть, коли вони намагаються зближуватися з кимось в дорослому віці. Дорослі, які пережили насильство, навчаються будувати фізичні або психологічні стінки довкола себе, щоб захиститися від зустрічі з почуттями, пов'язаними з дитячими травмами, які не загоїлися.

6) Діагностика стосунків партнерів - у випадку, коли психолог може зустрітися з парою – обидва партнери хочуть зрозуміти причини своїх конфліктних стосунків та знайти вихід – можна застосувати наступні діагностичні методики:

- *Діагностика пари* (автор – доктор Патрісія Кокс)

- *Діагностична методика «Скульптура пари»* (Дженей та Беррі Уайнхолд)

7) Використання проєктивних методик «малювання» – «Неіснуюча тварина», «Будинок, дерево, людина», «Малюнок сім'ї»

Важливо наголосити, що при роботі з опитувальниками, відповідаючи на запитання, кривдник починає усвідомлювати важливі моменти свого особистого життя:

- свою відповідальність;
- свої недоліки в сфері комунікації та вирішення конфліктів;
- можливості змінити свою поведінку та побудувати більш здорові стосунки в сім'ї.

За результатами діагностики фахівець приймає рішення про подальше

проходження клієнтом Програми.

Перший можливий варіант – починати проходження Програми з індивідуальної форми роботи, після якої можна буде визначитися, чи буде надалі включено клієнта до групової роботи.

Другий можливий варіант – рішення про більш доцільне для клієнта безпосереднє включення в групу (за його бажанням, яке буде визначено на основі мотиваційних консультацій) та паралельне проведення з ним індивідуальної форми роботи.

Виключно індивідуальна форма роботи з фахівцем в межах корекційної програми може бути рекомендована для клієнтів, які:

- схильні приховувати від оточення свої труднощі;
- категорично відмовляються працювати в групі;
- не здатні брати участь у груповій дискусії;
- загальмовані чи знаходяться у стані емоційного шоку.

Після проходження діагностики клієнт проходить одну або дві мотиваційні бесіди, за результатами яких самостійно приймає рішення щодо зміни своєї поведінки та форми участі у Програмі.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

Психолог, який проводить психологічну діагностику, повинен проаналізувати дані, які було отримано при первинному опитуванні особи, результати бесіди психолога з клієнтом, а також результати аналізу проявів особистості в контексті її психічного стану.

План проведення заняття:

Частина 2

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Постановка мети і завдань заняття

II. Порядок проведення основної частини заняття.

2. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї.

Вправи на емоційну рівновагу

Мета: навчити клієнта навичкам зниження неприємних станів збудження шляхом зменшення психоемоційного стресу.

Інформаційне повідомлення «Зв'язок агресії та стресу»

Сьогодні ми навчимося вправам, які сприяють зменшенню нервового напруження внаслідок стресу. Стреси і велике психоемоційне навантаження призводять до спалахів агресії, адже в стані стресу людина втрачає здатність контролювати свої емоції та поведінку. У стані хронічного стресу розвивається синдром хронічної втоми, депресія, а це веде до зниження працездатності. Крім того, людина, якій не вдається через порушення емоційної рівноваги реалізувати себе в професійній сфері, нерідко демонструє агресію іншим членам своєї сім'ї, особливо якщо її не підтримують, а засуджують та критикують.

Навички саморегуляції допоможуть мобілізувати внутрішні ресурси клієнта і налагодити стосунки з оточуючими. Спокійна, впевнена поведінка,

якій навчиться клієнт, сприятиме тому, що до нього почнуть ставитись з більшою повагою і уважніше дослухатися. Це допоможе розв'язанню спірних питань без агресії та насильства.

Вправа «Протистресове дихання»

Для виконання цієї вправи тренер просить клієнта:

«Повільно виконуйте глибокий вдих через ніс; вдихнувши, затримайте дихання; зробіть через ніс видих якомога повільніше. Це заспокійливе дихання. Спробуйте уявити собі, що з кожним глибоким вдихом і тривалим видихом Ви частково позбавляєтесь від стресової напруги».

Вправа «Релаксація»

Для виконання цієї вправи тренер просить клієнта:

Крок 1.

Розслабте куточки рота, розслабте плечі. Зосередьтесь на виразі свого обличчя й положенні тіла: пам'ятайте, що вони відображають Ваші емоції, думки та внутрішній стан.

Злегка доторкніться пальцями до своїх лобових горбів безпосередньо над очима. Утримуючи пальці без натиснення на цих точках, відчуйте, як розслабляється Ваше тіло. Якщо Ви знаєте, що було причиною стресу, обдумайте всю ситуацію, знімаючи стрес. Уявіть собі всі її аспекти, які Ви можете пригадати, спробуйте усвідомити, що відбувається, що Ви відчуваєте у зв'язку з цим.

Не намагайтесь вирішити проблему, просто усвідомте свої відчуття. Подумки запитайте себе: «Чому я зараз такий напружений?» Потім прислухайтесь до будь-яких думок, які відразу ж з'являться у Вас в голові, або відзначте будь-які образи, які з'явилися. Ви відчуєте здатність усвідомити Ваші внутрішні відчуття і турботи.

Крок 2.

Вирішіть, що слід зробити для усунення причини напруги.

Якщо Ви визначили, що причина Вашого стресу криється в певній ситуації, то на наступному кроці треба запитати себе, що варто змінити.

З вірою в силу свого розуму Ви усвідомите, що Ваше внутрішнє «Я» має відповідь на це запитання. Не намагайтесь сформулювати відповідь свідомо, а прислухайтесь до внутрішнього голосу. Поставте собі питання: «Що мені потрібно зробити, аби стати спокійним?»

Крок 3.

Відкиньте будь-яке занепокоєння проблемою.

Останній крок направлений на те, щоб позбутися усіх переживань, пов'язаних із досягненням бажаного для Вас способу розв'язання проблеми. Ці страхи абсолютно непродуктивні й лише поглиблюють відчуття стресу.

Іноді, скільки б Ви не намагалися активно або подумки вплинути на події, обставини складаються всупереч бажанням. Проте нерідко з часом справи починають іти на краще, якщо тільки Ви зберігаєте спокій.

Отож, одним із ключових моментів подолання неспокою стає усвідомлення, що часто тільки на перший погляд здається, наче справи кепські. Поглянувши збоку на ситуацію, набувши з неї досвіду та зробивши з

цього висновки, можна врешті здійснити певні кроки й змінити своє життя на краще.

Інший спосіб розглядати спочатку небажані події полягає в розумінні того, що часто наші бажання і потреби не збігаються. Інколи наслідком таких подій стає позитивний результат.

Якщо турбує якась майбутня справа, проаналізуйте, що саме в ній Вас турбує і чого Ви чекаєте. Потім знову обміркуйте ситуацію, уявляючи, як Ви будете діяти з максимальною ефективністю. Важливо навчитися приймати все, що відбудеться, але докладати всіх зусиль для досягнення мети. Іншими словами, якщо Ви дійсно відчуваєте, що зробили все можливе, але не досягли мети – прийміть цей результат. Важливо те, що Ви зробили все можливе, і настав час заспокоїтись, поки не випаде краща можливість.

Після закінчення, обговоріть з клієнтом його відчуття.

Вправа «Аналіз причин стресу та способи його подолання»

1. Проаналізуйте, що особисто для Вас є причиною стресу. Пригадайте 5 стресових ситуацій зі свого життя. Опишіть їх в пунктах, накреслених нижче:

- А)
- Б)
- В)
- Г)
- Д)

2. Після складання списку відзначте пускові стресові чинники, які ви можете контролювати, і ті, контроль над якими не у Вашій владі.

Я можу контролювати	Я не можу контролювати

3. Опишіть, що Ви відчували під час кожної з перерахованих ситуацій (наприклад, гнів, злість, страх, роздратування, головний біль тощо)

4. Використовуйте навички подолання стресу, яким Ви навчилися, та підберіть для себе найефективніші (протистресове дихання, релаксація тощо). Запишіть ті, які для Вас виявилися найбільш ефективними:

Вправи на усвідомлення почуттів

Мета: надати клієнту інформацію та сформувати навички розпізнавання своїх почуттів, говорити про них і керуватися ними у повсякденному спілкуванні.

Інформаційне повідомлення «Як виражати почуття»

Тренер пояснює клієнту, що кожна людина постійно щось відчуває стосовно себе й інших, але часто не усвідомлює свої почуття і не може їх з користю виявляти. Проблеми у стосунках створюються не тому, що виникають почуття, а тому, що їх неправильно використовують, намагаються придушити або спотворити, приховати щирість.

Тренер пояснює, якими способами люди уникають реальних почуттів:

- кричать, коли їм потрібно розлютитися;
- зляться, щоб сховати свій страх, сум, образу;
- впадають у стан пригніченості замість того, щоб діяти;
- діють нерозважливо і стримують свої почуття;
- звинувачують оточуючих у своїх переживаннях («Ти звів мене з розуму»);
- переконані, що вираження деяких почуттів є ознакою слабкості (чоловіки не плачуть, жінки не повинні гніватися);
- дозволяють почуттям інших людей керувати їхніми думками, переживаннями і діями;
- дозволяють своїм думкам блокувати почуття, а почуттям блокувати думки;
- виражають тільки «правильні» почуття, намагаючись керувати іншими;
- надають більшого значення своїм почуттям, ніж вони того варті. («Якби я почав кричати, я б ніколи не зміг зупинитися»);
- переконані, що почуття погані і їх варто уникати. Захоплюються міркуваннями й аналізом для того, щоб уникнути будь-яких переживань.

Тренер пояснює клієнту, як ефективно виражати свої почуття:

«Почуття можуть виражатися вербально (тобто словами), не вербально і бути зовсім не помітними, проявлятися тільки в поведінці. Для ясної комунікації важливо, щоб вербальний, невербальний і внутрішній прояви почуттів відповідали один одному. Багато труднощів у спілкуванні обумовлені тим, що вербальні та невербальні засоби комунікації і вчинки відображають різні почуття, які суперечать одні одним, і це сприймає Ваш партнер по спілкуванню.

Щоб ефективно повідомляти про свої почуття, Ваші слова, поведінка і невербальні прояви повинні відповідати одне одному».

Вправа «Як розпізнати почуття»

Тренер дає клієнту таблицю, де перераховані основні почуття людини, пояснює способи проявів та розпізнавання цих почуттів.

Потім просить учасника намалювати кольоровими олівцями картину – асоціацію одного з почуттів, які є в таблиці. Учасник може сам обрати почуття, яке він хоче намалювати.

Питання для обговорення:

- Що зображено на цьому малюнку?
- Що Ви відчували, коли малювали?
- Чи змінювались Ваші почуття під час малювання?
- Що Вам хочеться зробити з цим малюнком?

Вправи на керування почуттям гніву

Мета: навчити клієнта конструктивних способів вираження гніву.

Інформаційне повідомлення «Як керувати гнівом»

Тренер пояснює клієнтові:

«Негативні емоції схожі на умовні рефлекси, які людина засвоїла у ранньому дитинстві. Якщо не усвідомлювати і не контролювати свої емоції,

то вони негативно впливають не тільки на стосунки з оточуючими, а й на роботу внутрішніх органів, що врешті призводить до виникнення психосоматичних захворювань.

Гнів – це природна реакція організму у відповідь на незадоволення бажань і потреб, а також на порушення меж особистості. Агресивність може бути також однією з захисних реакцій на постійні розчарування, гнітюче напруження при неможливості досягти цілі.

Якщо людина боїться просити про щось їй необхідне, вона також може розлютитися, бо сподівається отримати бажане без безпосереднього спілкування. Деякі люди не усвідомлюють своїх негативних емоцій і накопичують злість, тому що в дитинстві їм не дозволяли говорити про свої потреби і виражати словами своє незадоволення».

Тренер пояснює клієнту, що засобом профілактики накопичення негативних емоцій є усвідомлення своїх потреб і знаходження раціональних засобів їх задоволення.

Не завжди клієнти усвідомлюють свої незадоволені базові потреби, наприклад такі, як потреба бути вільним, потреба в радості та розвагах. Деякі клієнти навіть не відчують себе в безпеці, однак самі для себе не можуть це визнати.

Вправи на відпрацювання навичок керування гнівом

Тренер пропонує клієнту вправи для керування почуттями гніву:

«Ізометрична вправа»

Упріться руками в стіну і штовхайте, поки не пройде відчуття збудження, поки фізично Ви в силах штовхати.

Вправа «Вихід гніву через крик»

Якщо є можливість, знайдіть відокремлене місце і кричіть. Кричати необхідно скільки стане повітря в легенях, поки не знесилитеся (можна кричати в подушку або картонну коробку, заповнену паперами).

Вправа «Звільнення від гніву за допомогою боксерської груші»

Якщо відчуваєте потребу когось ударити, бийте грушу або подушку. Як варіант, стукайте рушником по будь-якій поверхні, поки не втомитеся.

Іншими розумними способами звільнення від накопиченого почуття гніву є такі: рвати газети, папір, штовхати консервну банку, тупати ногами, писати на папері всі слова, які хочеться висловити в гніві, малювати гнів та ін.

Поради щодо уникання прояву гніву

Я можу уникнути відкритого прояву гніву, щоб не заподіяти шкоди членам моєї сім'ї та собі, у такий спосіб:

1. На деякий час вийти з дратівливої для мене ситуації, поки не заспокоюся.

2. Використати протистресове дихання.

3. Рахувати до десяти.

(далі можна заповнювати самостійно те, що використовуєте)

4.

5.

6.

Мені підходять такі способи зняття емоційної напруги:

1. Фізичні вправи.

2. Контрастний душ.

(далі можна заповнювати самотійно те, що використовуєте)

3.

4.

5.

3. Види психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства.

Опрацювання вправ з джерела: Комплексна Програма корекційно-реабілітаційної роботи з дівчатами (14-18 років) та жінками, які пережили насильство або належать до групи ризику: інформаційно-методичні матеріали / Бондаровська В. М. та ін. ; за заг. ред. Бондаровської В. М., Журавель Т. В., Пилипас Ю. В. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2014. – 528 с.

Інформаційне повідомлення «Психологічна допомога клієнтці в стані шоку»

Перебування під впливом жорстокого поводження в сім'ї, відсутність можливості практично контролювати ситуацію, тривалий вплив стресових чинників є причиною повного виснаження нервової системи у жінок, які переживають насильство. Залежно від ступеня стресостійкості у клієнтки психологічна травма може вражати різні рівні автономної нервової системи.

Якщо ураження розповсюджується на парасимпатичну нервову систему, клієнтка знаходиться в стані шоку.

Для стану **шоку** характерні наступні симптоми:

- блідість шкіри;
- пильний погляд;
- неочікуване сплюснення емоцій;
- часткова амнезія та втрата здатності говорити про себе;
- недостатність емоцій в описі подій;
- холодні кінцівки;
- агорафобія;
- уникнення спілкування, щоб відчувати себе в безпеці;
- слабкий тонус м'язів;
- витріщені очі.

Метою психологічної допомоги клієнтці в стані шоку є відновлення особистісної цілісності та допомога у подоланні внутрішньоособистісної

дисоціації.

Стратегія роботи з клієнтками в стані шоку:

- фокусуватися на теперішньому;
- уникати аналізу, вивчення минулого чи уявлень про майбутнє;
- відстежувати прагнення до уникнення у спілкуванні;
- підтримка вираження почуттів;
- знаходити разом із клієнткою можливості відновити відчуття себе в контакті з власним тілом та власними почуттями;
- використовувати турботливі, заспокійливі, підтримуючі «терапевтичні обійми», доки клієнтка повертається до самоусвідомлення власного тіла.

Якщо у клієнтки задіяна переважно симпатична нервова система, то її стан (стан психологічної травми) характеризується наступними поведінковими симптомами:

- занепокоєність;
- метушливість;
- різкий сміх;
- виражена пітливість у соціальних ситуаціях, почервоніння обличчя;
- компульсивна мова;
- надмірна пильність, настороженість;
- емоційні «вибухи»;
- надмірно тривала реакція страху;
- надмірна вразливість;
- напружені м'язи;
- проблеми зі сном.

Вправа «Когнітивна робота з думками»

Мета: переосмислення травматичної інформації і зниження травматичного впливу негативних переживань на емоційний стан і поведінку клієнтки в майбутньому.

Для психолога, в момент відпрацювання психотравмуючої ситуації, важливим є:

- інтерпретувати і спрямовувати фокус уваги на подіях, в яких клієнтка мала досвід швидко і легко вирішувати проблеми;
- забезпечити максимальну позитивну підтримку клієнтці, коли вона уникає певних тем через інтенсивно виражені емоції.

Вправа «Місце максимального комфорту»

Мета: переосмислення травматичної інформації і зниження травматичного впливу негативних переживань на емоційний стан і поведінку клієнтки в майбутньому.

Клієнтку навчають шляхом уяви переміщатися в місця, які викликають приємні асоціації (берег водоймища чи моря, казковий ліс тощо).

Приємні образи сприяють більшій релаксації і розвивають у клієнтки уяву. У неї формується навичка свідомого переключення на позитивні емоції.

Для подолання наслідків стресу корисні також медитації, фізіотерапія, прийом седативних засобів і фізичні вправи.

Вправа «Ірраціональні твердження»

Мета: робота з ірраціональними переконаннями, які перешкоджають ефективному повсякденному спілкуванню.

На цій сесії клієнтці дається список ірраціональних переконань. Психолог пропонує клієнтці уважно прочитати весь список і запитує клієнтку, з чим вона погоджується, обговорює, в яких ситуаціях клієнтка керується одним з наведених ірраціональних переконань, як це перешкоджає їй в повсякденному спілкуванні.

Психолог просить клієнтку написати проти кожного ірраціонального альтернативне раціональне переконання, керуючись логікою, реальністю і здоровим глуздом.

Психолог підкреслює, що важливо навчитися приймати себе і навколишніх такими, якими вони є, не прагнути нікого ідеалізувати.

Альберт Елліс у книзі «Причини й емоції в психотерапії» наводить такі приклади ірраціональних переконань:

1. Людині вкрай необхідно, щоб її любили, схвалювали і підтримували всі люди, що в її оточенні мають для неї значення.
2. Необхідно, щоб кожна людина була абсолютно компетентна, авторитетна, успішна в усіх сферах, щоб бути достойною людиною.
3. Деякі люди завжди аморальні і злі. Їх необхідно гудити і карати.
4. Жахливо і катастрофічно, коли все йде не так, як я того хочу. Світ повинен бути простіше.
5. Відчуття щастя – це збіг обставин, що не піддається контролю людини. Я мало що можу зробити зі своїм занепокоєнням, гнівом чи депресією, оскільки мої почуття викликані тим, що відбувається зі мною.
6. Якщо існує щось небезпечне або згубне для мене, це сильно і надовго відволікає мене, я повинен постійно пам'ятати про те, що щось може відбутися.
7. Простіше уникати зіткнення з життєвими труднощами та відповідальністю і відкладати вирішення проблем, ніж зустріти їх віч-на-віч.
8. Потреби людини повинні залежати від інших. Повинен бути хтось більш сильний, на кого варто покладатися.
9. Події в минулому визначають поведінку людини в сьогоденні, вони істотно вплинули на характер людини і продовжують впливати на нього.
10. Людина повинна бути заклопотана і стурбована проблемами інших людей.
11. Завжди є точна і правильна відповідь на будь-яку проблему, що виникла, і, якщо вона не знайдена, то це катастрофа.

Психологічна робота з особистісною дисоціацією і когнітивними порушеннями

У тих, хто в дитинстві потерпав від психологічного, фізичного або сексуального насильства, може розвинутися порушення типу складного або дисоціативного, при якому власне «Я» розділене на декілька особистостей (множинні розлади особистості).

С. Росс так описує типову «когнітивну карту» тих, хто в дитинстві

потерпав від насильства в сім'ї:

1. Різні частини власного «Я» є розділеними і роз'єднаними.
2. Жертва несе відповідальність за насильство:
 - а) «Звісно, я дуже погана, інакше б цього не сталося»;
 - б) «Якби я була досконалою, цього б не трапилося»;
 - в) «Я заслуговую на покарання за свою злість»;
 - г) «Якби я була досконалою, то я б не відчувала гніву»;
 - д) «Вона заслуговує на покарання за те, що дозволила відбутися насильству»;
 - е) «Вона заслуговує на покарання за те, що показує свою злість».
3. Не можна показувати гнів (фрустрацію, непокору, критичне тощо).
4. Минуле – це сьогодні.
5. Головна особа не може мати негативних спогадів.
6. Я люблю своїх батьків, а «вона» їх ненавидить.
7. Головна особа може бути покарана.
8. Я не можу довіряти собі або іншим.

Вправа «Подолання страху критики»

Мета: сприяти у подоланні клієнткою страху критики та пояснити важливість впевненої відмови, розвиток вміння сказати «Ні».

Психолог на **першому етапі** вправи надає клієнтці наступну інформацію:

«Жінки, які потерпіли від насильства, як правило, не вміють оцінювати ступінь особистісного ризику. Спосіб взаємодії в сім'ї і з близькими, який характерний для таких жінок, догоджати членам своєї сім'ї, щоб вони не відвернулися від них і не піддавали їх критиці. Такі сімейні відносини змушують клієнтку обманювати себе. Невміння сказати «ні» пов'язане зі страхами, сформованими у сім'ях, де виховувалися клієнтки:

- Якщо я відмовлюся – це комусь не сподобається.
- Мене будуть критикувати.
- Про мене подумують, що я недосконала.
- Я можу образити чийсь почуття.
- Він (вона) подумає, що я погана.

Щоб подолати подібні страхи, сформовані авторитарними батьками і пов'язані із заниженою самооцінкою, Верджинія Сатір пропонує керуватися наступними установками:

- Я можу бути майже впевнена в тому, що мої слова і дії комусь не сподобаються, але це нормально.
- Так, іноді люди критикуватимуть те, що я роблю, іноді це навіть йтиме мені на користь.
- Іноді правда не є приємною, але кожна людина обирає, як на неї реагувати. Я не відповідаю за вибір інших людей.
- Можливо хтось вважає мене поганою, але я можу це пережити.

Питання в тому, що думаю саме я.

- Я не досконалість, але й інші люди теж, то й що?
- Якщо він хоче піти, може це на краще.

Таке ставлення до себе та своїх близьких дає можливість жертвам насильства спиратися на себе, хоча це не завжди буде легко і безболісно».

На **другому етапі**, після обговорення того, як страх критики впливає на самооцінку і вчинки клієнтки, психолог пропонує клієнтці визнати її страхи та назвати їх. Це – найсерйозніший перший крок:

«Майже у кожної людини є якісь побоювання, але вони ховаються десь у глибині нашої свідомості, часто є непоміченими, невизнаними, оскільки ми ігноруємо їх і вдаємо, що їх не існує. Але вони є. І вони впливають на нас щодня протягом всього життя. Отже, визнайте ваші страхи.

Запишіть їх. Чого ви боїтеся? Вкладіть це на папері. Запис означатиме визнання, він висвітлить (дасть зрозуміти) ваші побоювання. Усвідомлення страху не завжди допомагає позбутися його, але дає шанс отримати над ним контроль».

На **третьому етапі** вправи клієнтка малює страхи на одному або декількох аркушах паперу кольоровими олівцями.

Психолог задає запитання до малюнку:

- Які почуття у вас виникли під час малювання?
- Що страх робить з вами?
- Що саме підживлює цей страх?
- Як можна його знищити? Тощо.

Після обговорення малюнку психолог пропонує зробити зі страхами, зображеними на папері, що-небудь, що клієнтці більше до душі. Наприклад, їх можна спалити або розірвати, символізуючи знищення, або закрити в коробці, символізуючи контроль над ситуацією.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

Причини, прояви і наслідки насильства в кожному конкретному випадку є унікальними.

Психологічний стан дівчини, жінки, яка постраждала від насильницьких дій, залежить від ситуації насильства, типу насильницьких дій, їх частоти, того, хто є насильником, які з ним (чи нею) у жертви відносини і, звичайно, від особистості самої постраждалої людини.

Психологічні прояви результатів насильницьких дій можуть спостерігатися в різних сферах життя людини і впливати на неї протягом тривалого періоду. Саме тому в роботі з жінкою, яка пережила насильство, важливо забезпечувати комплексний підхід.

Представлені вправи апробовано, впроваджено і детально описано в Комплексна Програма корекційної роботи з чоловіками, які вчиняють насильство або належать до групи ризику щодо його вчинення: інформаційно-методичні матеріали / за заг. ред. Бондаровської В. М., Журавель Т. В., Пилипас Ю. В. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2014. – 284 с.

Тема № 7. Психосоціальний супровід осіб з досвідом гендерно обумовленого насильства під час військових дій

Практичне заняття: Психосоціальний супровід осіб з досвідом гендерно обумовленого насильства під час військових дій

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; розвивати комунікативні навички: активне слухання і аргументування, що дозволяють розвинути розуміння багатосторонності висловленого і почутого.

Кількість годин – 2 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Поняття статі та гендеру. Гендерно обумовлене насильство.
2. Насильство під час війни над дорослими і дітьми: мета і особливості.
3. Етичні аспекти поширення інформації про насильство під час війни на прикладі кейсів у дорослих і дітей.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна:

1. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. – 208 с.

2. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія: колективна монографія / Авт. кол. Бандурка І. О., Федоренко О. І., Мілорадова Н.Е, Джагупов Г.В., Харченко С.В, Доценко В.В., Макарова О.П., Бойко С.М., Медведєва О.В., Червоний П.Д. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2023. 486 с.

3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д. В. Швеця ; [Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

Допоміжна:

1. Запобігання та реагування на гендерно зумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах. Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій / І. Адільханян та ін. Відень, Австрія, 2022. 54 с.

2. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству [Монографія] / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, В. В. Муранова та ін. / за заг. ред. А. О. Галай. – К. : КНТ, 2014. – 160 с.

3. Мілорадова Н.Е., Доценко В.В. Особливості прояву домашнього насильства під час війни. *Габітус*. №47. 2023. – С. 194-199.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Закон України «Про охорону дитинства». [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

3. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Довідник для членів парламенту. Київ : К.І.С., 2014. 101 с. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#n12>

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Постановка мети і завдань заняття

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Поняття статі та гендеру. Гендерно обумовлене насильство

Гендерно обумовлене насильство – це форми насильницьких дій, що мають чітко виражену гендерну групу, на яку спрямоване насильство або яка чинить насильство.

Гендерне насильство сприймається як переважно насильство проти жінок, яке чинять переважно чоловіки.

Насильство по відношенню до жінок є головним фактором смерті та інвалідності серед жінок репродуктивного віку. Воно не завжди позбавляє життя, але майже завжди підриває здоров'я, порушує безпеку та незалежність постраждалих. При цьому гендерно обумовлене насилля часто приховується через звинувачення постраждалої особи та безкарність злочинців. Як наслідок -набуває системного характеру.

Однією з найголовніших причин гендерно обумовленого насилля є гендерна нерівність у суспільстві, де чоловіки зловживають своєю владою щодо жінок.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), а також інші міжнародні документи виділяють такі види гендерно обумовленого насильства:

- фізичне насильство;
- психологічне насильство;
- сексуальне насильство;
- економічне насильство;
- домашнє насильство;
- переслідування;
- зґвалтування;
- сексуальне домагання;
- каліцтво жіночих геніталій;
- примусова стерилізація;
- примусовий аборт;
- примусовий шлюб;
- злочини в ім'я так званої «честі»;

- насильство в інституційному середовищі;
- насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях;
- торгівля людьми;
- гендерна дискримінація

Вправа. Виявлення насильства. Групи ризику.

Об'єднайтеся в малі групи

В підгрупах обговоріть наступне:

1. Виявлення насильства, це означає?
2. Групи ризику, це?
3. Групи ризику, хто?
4. Які є відмінності в мирний час і під час війни?

Загальний час обговорення в групах: 10 хвилин.

Розкажіть, чого Ви досягли при обговоренні

До груп ризику відносять:

- внутрішньо переміщених осіб;
- жінок, що ведуть домогосподарство;
- дітей;
- жінок правозахисниць;
- жінок затриманих (в тому числі на територіях, які знаходяться не під контролем);
- тих хто пов'язаний зі збройними силами, збройними угрупованнями;
- мешканців територій, які знаходяться не під контролем;
- представників гуманітарних місій, волонтерів;
- осіб у складних життєвих обставинах;
- осіб з інвалідністю;
- осіб похилого віку.

Підсумки:

«Гендернообумовлене насильство -загальний термін для будь-якого акту завдання шкоди, що вчиняється проти волі особи і пояснюється соціальними (гендерними) відмінностями між чоловіками і жінками».

Керівництво з інтеграції заходів щодо протидії гендернообумовленому насильству до гуманітарної діяльності»

Акт МПК ПЗПСП 2015 рік

«Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Закон України «Про запобігання і протидію домашньому насильству».

2. Насильство під час війни над дорослими і дітьми: мета і особливості

«Мішенню при скоєнні сексуального насильства над жінками є радше

уявна честь ворога, ніж честь постраждалої; це засіб приниження супротивника. Сексуальне насильство над жінками має на меті продемонструвати перемогу над чоловіками іншої групи. Це битва між чоловіками за тіла жінок» Радгіка Кумарасвами, 1-й спеціальний доповідач ООН з питань насильства над жінками (1994-2003).

У Міжнародному протоколі з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті визначають такі основні мотиви агресора:

1. Сексуальне насильство може набувати масового характеру та скоюватися проти багатьох осіб, будучи **стратегією досягнення військових цілей**. У цьому випадку сексуальне насильство є частиною широкомасштабного нападу на цивільне населення, або актів геноциду.

2. Сексуальне насильство можуть застосовувати з метою **послаблення громади та отримання контролю над нею**. Його використовують, щоб покарати або знищити певну групу, тероризувати її членів, помститися їм, змусити покинути територію та поширити повідомлення про напади.

3. Сексуальне насильство може виступати як **форма катувань** у місцях тримання під вартою, в'язницях та слідчих ізоляторах. Застосовуючи його, агресор має на меті покарати, принизити, залякати постраждалих або шляхом примусу домогтися інформації від затриманих.

4. Це може бути спробою **вплинути на окремих людей через їхні конкретні функції, роль або посаду в громаді**, наприклад, на лідерів або активістів. Члени їхніх сімей також можуть піддаватися нападу як виду покарання, примусу надати інформацію про діяльність або місце перебування близьких.

5. До сексуального насильства можуть вдаватися з метою **об'єднання солдатів та бійців**: скоєння його над цивільними або членами ворожих сил у цьому разі виступає винагородою, ритуалом ініціації або методом, за яким молоді члени групи стають співучасниками злочинів (і таким чином стають прив'язаними до більшої групи).

6. Також сексуальне насильство може здійснюватися як **частина ритуальних або шкідливих колективних практик**, наприклад, у віруваннях, що статеві зносини – часто з незайманими та/або дітьми – наділяють бійців особливою силою, непереможністю або є зціленням від хвороб.

Хоча сексуальна жорстокість, поневолення, змушування до проституції та примусова вагітність стали знаками збройних конфліктів по всьому світу, ці злочини довгий час залишалися невидимими в міжнародному кримінальному та гуманітарному праві.

«Відомості про безліч конфліктів по всьому світу переконливо демонструють, що жіночі тіла є важливим місцем війни; тому сексуальне насильство – невід'ємна частина стратегії воєнного часу», - Якін Ертюрк: 15 років досвіду роботи спеціальним доповідачем організації об'єднаних націй про насильство над жінками.

Сексуальне насильство призводить до деморалізації населення через

розрив суспільних зв'язків, відчуження жертв від їхніх сімей та громад.

Для виправлення становища необхідне прийняття постраждалих та відновлення суспільних зв'язків.

Вправа «Життя Джейн»

Жені 18 років. Вона народилась в маленькому містечку Луганської області. Зростала щирою і відкритою дитиною, з малечку мала яскраві думки і висловлювала їх. Вона любить малювати і пише вірші. Вона хоче вступити в лінгвістичний інститут, щоб вивчитися на перекладачку, і мріє побачити світ.

Як складеться життя Жені якщо...

1. Батько дуже бив Женю і її матір. Через це матір рано померла, а дівчина отримала інвалідність.

2. Її місто окуповано. В 14 років дівчина потрапила «на подвал» де її тримали близько місяця, били і гвалтували.

3. Хлопець, з яким Женя жила вигнав її з дому без речей і грошей, коли дізнався, що вона завагітніла.

4. Вона закохалася і вийшла заміж за старшого чоловіка. Зараз він дуже ревнує, забороняє їй самотійно виходити з дому, забороняє спілкуватися з друзями і рідними, контролює кожен її крок.

5. Батьки дуже підтримують дівчину, схвально ставляться до її активної життєвої позиції. Сприяли відвідуванню кружка малювання. Допомогли підготуватися і вступити в виш. У неї багато подруг і друзів. Хлопець, з яким вона зустрічається, підтримує її ідею прийняти участь в програмі обміну студентами, щоб рік навчатися за кордоном.

Вправа «Алгоритм вислуховування осіб з досвідом насильства»

Модель «Чотири вуха» – чотири рівні сприйняття повідомлення.

Вправа спрямована на розвиток комунікативних навичок. Активне слухання і аргументування дозволяють розвинути розуміння багатосторонності висловленого і почутого.

Модель функціонує на таких рівнях:

- факт(предметний рівень = яку інформацію повідомляють?);
- заклик(чого хочуть домогтися цим повідомленням?);
- одкровення(що хочуть розповісти про себе?);
- ставлення (що думають про інших або в якому взаємозв'язку один щодо одного перебувають?).

Класичний приклад:

Жінка веде машину, чоловік сидить поруч і каже: «Дивись, там попереду зелений» (можлива різна інтонація):

- факт – «Світлофор показує, що можна їхати»;
- заклик – «Ну їдь же!»;
- одкровення – «Я поспішаю, хочу, щоб ми швидше доїхали»;
- ставлення – «У тебе уповільнена реакція порівняно з моєю».

Алгоритм вислуховування осіб з досвідом насильства: обговорення

Як ви себе почували?

На що це вказує?

Де це може стати в нагоді?

Що це означає в контексті теми?

«Чотири вуха» - модель 4 рівнів сприйняття повідомлення Шульца фон Туна. Виходячи з цієї моделі Шульц фон Тун у 1981 році зобразив 4 вуха для наочного представлення. Повідомлення виходять при цьому з «чотирьох дзьобів» того, хто відправляє і досягають «чотирьох вух» одержувача. За якість комунікації несе відповідальність як той, хто відправляє повідомлення, так і одержувач.

4. Етичні аспекти поширення інформації про насильство під час війни на прикладі кейсів у дорослих і дітей.

Насильство любить тишу, або чому діти не розповідають про насильство:

- відсутність у дітей життєвого досвіду і розуміння, що насильство не є нормою;
- у дитини недостатньо розвинене критичне мислення [початок розвитку – 7 років];
- залежність виживання і розвитку дитини від дорослого [особливо у дошкільному віці];
- відсутність сил та можливостей протистояти насильству;
- «магічне мислення»: якщо так чинять зі мною «мої дорослі», то в інших сім'ях ще гірше;
- діти беруть провину на себе;
- нормалізація насильства.

Для ефективної комунікації з дитиною має бути дотримана «формула ефективної взаємодії з дитиною»:

Безпечне місце + Безпечний дорослий = Дитина у безпеці

4-кроки консультування особи, яка знаходиться в ситуації насильство (для дорослих)

1. Назвіть речі своїм ім'ям. На цьому кроці запитання мають бути спрямовані на розширення розуміння контексту, а не на поглиблення. Часом люди живуть в неблагополуччі, але мають високий поріг чуттєвості і толерантність (зокрема і до насильства).

2. Крок в майбутнє. Подумати, виходячи з динаміки ситуації: Як було раніше? Як зараз? Як буде в подальшому? Звернути увагу на майбутні ризики: Яка імовірність, що в майбутньому... (певні прояви насильства ще підсиляться)?

3. Способи вирішення. До кожної проблеми, яка виявлена на другому кроці підібрати декілька варіантів її вирішення.

4. Вибір власного рішення. Обираючи рішення потрібно зважити, на що людина готова, які вона має ресурси. Важливо, разом з клієнтом розглянути імовірні наслідки кожного варіанта, щоб приймаючи рішення людина була готова до наслідків.

Моделювання: робота в підгрупах

1. Поділіться на підгрупи, у довільному порядку

2. Ознайомтесь з історією, яку ви отримали в рандомному порядку
3. Спробуйте розробити алгоритм дій та реакцій, відносно завдання

Завдання до моделювання:

Завдання

I. Прописати:

- вимоги до поведінки фахівця/фасилітатора/громадянина

II. Прописати:

- основні етапи спілкування/опитування/взаємодії

III. Прописати:

- які проблеми та труднощі можуть виникати/виникають у фахівця/фасилітатора/громадянина під час опитування/спілкування/взаємодії

Моделювання. Кейс 1

Валерія психологиня, живе і працює в Рівненській області. Після того, як в професійних спільнотах широко шукали психологів для зґвалтованих дітей з бучанського дитячого будинку вона почала сильно хвилюватися за двох своїх доньок. Валерію дуже хвилює, що Рівненська область знаходиться близько від кордону, тож в разі нападу з цього боку вони можуть не встигнути втекти. З одного боку вона не хоче їхати з України. Вона успішно працює і надає про боно підтримку ВПО. З іншого її лякає думка наступу і загрози жахливих подій після цього.

Моделювання. Кейс 2

У мене був вітчим педофіл. Зовні абсолютно благополучна сім'я, вчителька математики та офіцер, обидва з вищими освітами, начитані та подорожуючі. Коли все почалося, то мені було 7 років. Мене рвало чорничним варенням. Мама була в хронічній депресії, їй було не до підозр і розмов до душі, це пекло тривало до закінчення 9 класу.

У 18 років мене запропонував підвезти додому чоловік. Місцевості я не знала, не одразу зрозуміла, що ми виїжджаємо за місто. Коли він перестав підтримувати розмову і вже в лісі вийшов покурити, я раптом перестала боятися і розлютилася: спеціально нагнітає страху, йому не сексу хочеться, а мого жаху та благань про пощаду! Коли дійшло до роздягання, я максимально спокійно сказала "Мені. Не. Подобається". Застебнув мені блискавку так, що бігунок боляче вдарив по підборіддю. Але подивився так, що думала, що вб'є.

Моделювання. Кейс 3

В одному із сіл Броварського району військовослужбовець РФ вдерся до приватного будинку та застрелив господаря. Після цього п'яний окупант разом зі своїм співслужбовцем неодноразово гвалтував дружину вбитого мирного мешканця, при цьому погрожуючи їй насильством та зброєю, погрожував вбити її малолітню дитину, яка була разом з потерпілою.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок:

Недотримання основних етичних принципів при висвітленні таких делікатних питань може призвести до подальшої віктимізації, загрози і

стигматизації постраждалих від гендерного насильства [стосовно жінок], поглибити їхню травму і зміцнити стереотипи та хибне уявлення про цю форму насильства.

Поширюючи інформацію про насильство...

1. Не перекладайте провину за насильство на людей, які його зазнали
2. Посилайтеся на перевірені і документально підтверджені факти
3. Беріть коментарі у фахівців, які знаються на темі
4. Дбайте про те, щоб не нашкодити людям, які пережили насильство
5. Уважно добирайте ілюстративний матеріал
6. Називайте речі своїми іменами, користуйтеся термінами, які визначені в законодавстві
7. Додавайте контакти центрів та організацій, що допомагають людям, які зазнали насильства

4. Рекомендована література

Основна:

1. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. – 208 с.
2. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія: колективна монографія / Авт. кол. Бандурка І. О., Федоренко О. І., Мілорадова Н.Е, Джагунов Г.В. ., Харченко С.В, Доценко В.В., Макарова О.П., Бойко С.М., Медведєва О.В., Червоний П.Д. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2023. 486 с.
3. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д. В. Швеця ; [Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.

Допоміжна:

1. Доценко В.В. Профілактична робота з протидії сексуальному насильству щодо дитини // Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми : зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. (27 травня 2020 року м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Координатор проєктів ОБСЄ в Україні. – Харків : ХНУВС, 2020. С. 40-44.
2. Доценко В.В. Тілесні покарання – провальний метод виховання дітей // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 берез. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». – Харків : ХНУВС, 2022. С. 130-133
3. Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції [Текст]: метод. рек. / [В.Л. Костюк, Н.В. Федоровська, М.В. Пашковська]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с.
4. Запобігання та реагування на гендерно зумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах. Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій / І. Адільханян та ін. Відень, Австрія, 2022. 54 с.

5. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Мустафаєв Г.Ю., Довгаль І.І. – Київ : ОБСЄ, 2011. – 192 с.

6. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. – 114 с.

7. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству [Монографія] / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Голошко, В. В. Муранова та ін. / за заг. ред. А. О. Галай. – К. : КНТ, 2014. – 160 с.

8. Мілорадова Н.Е., Доценко В.В. Особливості прояву домашнього насильства під час війни. *Габітус*. №47. 2023. – С. 194-199.

9. Мобільна бригада соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства: особливості створення і забезпечення роботи : метод. посіб. / за заг. ред. О. О. Кочемировської. – К. : ФОП Клименко, 2020. – 80 с.

10. Модель «Барнакус» : Загальна характеристика і впровадження в Україні. Київ : Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. 2021. – 52 с.

11. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України /Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброда Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. – 246с.

12. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 1 / В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальнової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 515 с.

13. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 2 (спеціалізована) / В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальнової, Ю. В. Пилипас. – Київ : Вид-во ФОП Буря О. Д., 2019. – 499 с.

14. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С.В. Альошкін, О.В. Даценко, К.Л. Бугайчук, Т.М. Малиновська, К.Ю. Шеремет. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93с.

15. Практикум із психології ненасильницького спілкування та фасилітації : навч. посіб.. - Львів : ЛьвДУВС, 2019. - 107 с.

16. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї. Навч.-метод. посібник у двох томах / Кол. авт.: О.М. Бандурка, О.І. Бандурка, В.О. Брижик та ін.; за заг. ред. Бандурки О.М, Левченко К.Б., Трубавіної І.М. Київ : Україна, 2013. – 136 с.

17. Тренінг з питань реагування на факти домашнього насильства для офіцерів мобільних груп поліції: Робочий зошит тренера / О.А. Левенець,

С.В. Альошкін, В.В. Богдан, Н.М. Прокопенко. Київ. UNFPA. 2020. 143 с.

18. Юсупов, В.В., Брижик В.О., Корж Є.М. Психологічні засади протидії насильству в сім'ї : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. - 45 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФОП Макаренко, 2014. – 360 с. – Режим доступу : <https://www.twirpx.com/file/1599759/>

2. Закон України «Про охорону дитинства». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

5. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Довідник для членів парламенту. Київ : К.І.С., 2014. 101 с. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#n12>

8. Психологічні та правові основи профілактики насильства в учнівському середовищі: наук.-практ. посіб. /авт. кол.: В.П. Остапович, Л.С. Процик, Ю.Ю. Бойко-Бузиль та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуженого юриста України В.О. Криволапчука. Київ: Видавництво Людмила, 2022. 156 с. URL: http://drive.google.com/file/d/1kgHsvqhOTk425fKvJNkvuQR_ERDzF1Q0/view?usp=sharing